

*Vár és uradalom a középkorban és a kora újkorban –
a debreceni „Források és értelmezések” II. konferencia
előadásai alapján*

BÁRÁNY ATTILA

AZ ÁRTÁNDI CSALÁD ÉS BIRTOKAIK 1526 ELŐTT

ABSTRACT

ATTILA BÁRÁNY: THE ÁRTÁNDI FAMILY AND THEIR ESTATES BEFORE 1526

Several members of the Ártándi family undeniably played significant roles in the political life of the late Jagellonian and early Szapolyai periods. Pál and Balázs Ártándi, who were executed during the government of Aloisio Gritti in 1530, are well-known figures in Hungarian historical literature. Pál Ártándi rose from a provincial landholder to become one of the country's prominent lords during the reign of Louis II, later becoming a key member of King John Szapolyai's government. By the latter half of the 1520s, he had established himself as an influential figure in the political sphere. This study seeks to explore how an individual could ascend to become a political leader of the lower nobility during the late Jagellonian era. While this paper also examines the critical factors contributing to such a rise, it does not focus on Pál Ártándi's early career as a curial notary or his role as an official in the treasury. Instead, it emphasizes how, in line with András Kubinyi's characterization, he engaged as a "business-oriented" nobleman in grain and livestock trade, accumulated wealth, and engaged in pledging and lending, ultimately building regional influence. This case study can contribute to a more nuanced understanding of the politically active, parliamentary nobility of pre-Mohács Hungary.

Keywords: county nobility in Jagellonian Hungary, Bihar county, „business-oriented” noblemen, noble wealth, landed possessions.

A bihari, szinte Váráddal határos törzsbirtokokkal rendelkező Ártándi famíliával egy több mint húsz éve írt kisebb tanulmányomban foglalkoztam, de ott alapvetően genealógiai és birtoklástörténeti szempontból közelítettem a kérdéshez.¹ 2024 tavaszán kutatásaimról egy immár sokkal bővebb tanulmányban adtam számot, ez a közlemény azonban leginkább Ártándi Pál politikai karrierjét, országgyűlési szerepvállalását

* Bárány Attila, az MTA Doktora, a Gróf Tisza István Debreceni Egyetemért Alapítvány professzora. ORCID: 0000-0003-1003-0150. A tanulmány megírását a Debreceni Egyetem Tématerületi Kiváló-sági Program (TKP2020-IKA-04) támogatta.

1 BÁRÁNY Attila: Adalékok az Ártándiak családi történetéhez. *Turul* 2003. 1–2. 25–34.

lását vizsgálta.² A família birtokairól e közleményben jobbára csupán szűkebben számoltam be. Jelen tanulmányban erre szeretnék koncentrálni.

Az Ártándi család egyik-másik tagja tagadhatatlanul jelentős szerepet játszott a késő Jagelló- és a korai Szapolyai-kor politikai közéletében. A Gritti országlása alatt, 1530-ban lefejezett Ártándi Pál és fivére, Balázs közismert történeti irodalmunkban. Ártándi Pál II. Lajos uralkodása alatt emelkedett fel vidéki középbirtokosból az ország egyik tekintélyes urává, majd Szapolyai János kormányának oszlopos tagja volt, s rövid idő alatt, az 1520-as évek második felében a politikai élet egyik befolyásos személyiségévé lett. E tanulmány arra kereste a választ, hogyan lesz valaki a késő Jagelló-kor egyik köznemesi politikai vezetője.³ Jelen írás is vizsgálja, hogy mi lehetett ebben a kiemelkedésben a meghatározó tényező, de itt most nem arra koncentrálok, hogy Ártándi Pál kúriai jegyzőként kezdte a pályáját, vagy a kincstári szervezet tisztviselőjeként építette karrierjét, hanem nagyobb tér nyílhat arra, hogy – ugyancsak Kubinyi Andrással szólva – „üzletelő” nemesként hogyan kapcsolódott be a gabona- és állatkereskedelembé, miként szerzett javakat, hogyan zálogolt és hitelezett, mi úton építette ki regionális befolyását.⁴

Az, hogy Ártándi Pálnak érzéke volt ahhoz, hogy a köznemességet székről állva buzdítsa és szószólóként a királyi tanácsba *assessorként* bekerülve használja ki a rendi politizálás lehetőségeit, a helyi, vármegyei nemesi politizálástól sem volt független, mi több, utóbbit a helyi hatalma, helyi jószágai, javai alapozták meg. Jelen munkában azt vesszük górcső alá, hogy a família tagjai miként „dolgoztak” királyi emberként, prókátorként, alispánként, országgyűlési követként – Bihar vármegye színterén, és ehhez miképpen kerekítették ki javaikat különösen Szatmár, Szabolcs, Ugocsa és Békés vármegyében.

Az Ártándiak a 15. században még kevésbé jelentős középbirtokosok voltak Biharban, de az 1520-as évekre több ágon kerültek rokonságba bárói familiákkal, az előkelők (proceres) sorába emelkednek. Ártándi Pál a köznemesség azon, országgyűléseken aktív, politizáló vezető rétegéhez tartozott, akik, Zay Ferenc szavával élve, „jeles emberek vótak, kiknek mind az országba s mind vármegyékbe szavok járt vóna, és foganatos vót vóna”.⁵

- 2 BÁRÁNY Attila: Bihari nemesek útja az országos politikáig: az Ártándiak. In *Nagyvárad és Bihar a késő középkorban*. Szerk. ZSOLDOS Attila. Nagyvárad 2024. 173–222. (Tanulmányok Biharország történetéről 12.)
- 3 Kubinyi András kutatásait kiindulópontként tekintve: KUBINYI András: A középbirtokos nemesség Mohács előestéjén. In *Magyarország társadalma a török kiűzésének idején*. Szerk. SZVIRCSEK Ferenc. Salgótarján 1984. 5–23. 10. (Discussiones Neogradienses) (A továbbiakban KUBINYI 1984a.)
- 4 KUBINYI András: Egy üzletelő és diplomata várúr Mohács előtt: Ákosházi Sárkány Ambrus. In *Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára. Tanulmányok*. Szerk. PÁMER Nóra. Budapest 1994. 263–293.
- 5 [ZAY Ferenc] Az Landorfejevárv elveszésének oka e vót és így esött. In *Verancsics Antal m. kir. helytartó, esztergomi érsek összes munkái 2. Történelmi dolgozatok magyar nyelven 1504–1566*. Közli SZALAY László. Pest 1857. 130. (Monumenta Hungariae Historica 2. Scriptores 3.) (A továbbiakban ZAY: Verancsics) ZAY Ferenc (?): Az Landorfejevárv elveszésének oka e vót és így esött. In *Magyar emlékirók 16–18. század*. Szerk. BITSKEY István. Budapest 1982. 7–58. 13. (Magyar Remekirók) (A továbbiakban ZAY: BITSKEY)

Ártándi Pál a felesége – Telegdi Fruzsina – révén somlyói Bátori Istvánig elérő rokoni kapcsolatokra tett szert. Még a Dózsa-féle parasztfelkelésből is profitáltak, de a nagy kiugrást a Bátori-rokonság hozta meg számukra. Valójában itt nem az országos politika Ártándi Pálját járjuk körbe, nem azt kutatjuk, ami szembetűnő: nem azt, hogyan kerül szoros kapcsolatba V. Károly császár húgával, Habsburg Máriával; hogyan ismerheti a nevét a pápai követ, Burgio báró, és hogyan foglalhatja bele a ke-reki vár urát a Szentszéknél küldött jelentésekbe; hogyan kerül a Jagellók krakkói udvarába követként; vagy miképpen lesz ő a máramarosi só ura, és hogyan kerül a kezére a munkácsi uradalom. Az érdekel bennünket, mi történik előtte, vagy mi történik a háttérben, hogyan terjeszkedik Biharban, Békésben, vagy hogyan kerül majd egysapásra a kezére a tokaji uradalom. A helyi, Bihar megyei birtokos ősök, Pál jobbágyszöktető és a vásárra menő parasztokat kirabló apja és nagyapja sosem hitték volna, hogy leszármazottjuk Buda legfényesebb utcáján lesz háztulajdonos. Amíg ősei jobbágytelkeket dúltak fel, addig Ártándi Pál a Bátoriak seregével vonult fel 1521-ben Nándorféhvárnál. Mi az, ami megalapozhatja, hogy Pál egyszerre csak igazgathatja Munkácsot, vagy zálogba veheti a vöröskői uradalmat, vagy akár nagy értékű ékszereket vehet zálogba?

Jelen tanulmánynak sem célja, hogy az 1526 utáni évekkel is foglalkozzon, hiszen csak a fivérek kivégzéséig eltelt kevesebb mint négy évben annyi minden törté-nik az Ártándi fivérekkal – elég csak a debreceni uradalom adományát megemlíteni, vagy azt, hogyan jeleskednek a szinai és a tokaji ütközetekben, hogyan harcolnak a Habsburg-párti birtokosok ellen –, hogy a Szapolyai-kormányzatban betöltött szere-püket, Ferdinándhoz való viszonyukat, vagy akár azt, mi okozza a vesztüket, mi ál-lítja őket szembe Grittivel, külön tanulmányban érdemes görcső alá venni.

A FAMILIA A 15. SZÁZADBAN

Az Ártándiak első fellelhető őse Tamás, akiről 1338-ban van adatunk,⁶ de valójában László fia István *magisterről* tudunk többet, aki a 14. század végén tűnik fel.⁷ A kö-vetkező nemzedék a bihari megyei nemesség életét éli, Ártánd az egyetlen számot-tevő birtokuk. A megye (és a régió) nemessége köréből házasodnak (pl. a Szántói Kecsetiekkel, Kismarjaiakkal), igaz, már a bárók közelébe kerülő, Gutkeled nembéli Szakolyiakkal is. Az egyik Ártándi már 1438-ban a váradi káptalannál királyi em-berként szerepel, sajnos az oklevélből nem lehet határozottan megtudni, melyik csa-

6 *Anjou-kori Oklevéltár*. I–XV. (1301–1331), XVII–XXXVIII. (1333–1354), XL. (1356), XLII–XLIV. (1358–1360), XLV–LII. (1361–1368). Szerk. ALMÁSI Tibor – BLAZOVICH László – GÉCZI Lajos – B. HALÁSZ Éva – KÖFALVI Tamás – KRISTÓ Gyula – MAKK Ferenc – PAPP Róbert – PITI Fe-renc – RÁBAI Krisztina – SEBŐK Ferenc – TEISZLER Éva – TÓTH Ildikó. Budapest–Szeged 1990–2024. XXII. 496. (A továbbiakban AOkt.)

7 1397: *A körösszegi és adorjáni gróf Csáky család története. Oklevéltár. I/1–2*. Szerk. BÁRTFAI SZABÓ László. Budapest 1919–1921. I. 190. (A továbbiakban Csáky) 1401: GÉRESI Kálmán: *A nagy-károlyi gróf Károlyi-család oklevéltára. I–V*. Budapest 1882–1897. I. 512. (A továbbiakban Kár-olyi); 1405: Uo. 529.; ENGEL Pál: *Középkori magyar genealógia*. CD-ROM. Budapest 2001. (A továbbiakban ENGEL, Genealógia) Ártándi. 1397–1405 között ismerjük.

ládtagról van szó.⁸ István fiai, Ártándi I. Tamás⁹ és Gergely (1451–1453) királyi emberek, I. Ulászló nevében járnak el birtokadományokban, már nem csupán Biharban, hanem Szabolcsban is.¹⁰ 1424-ben Ártándi György, Miklós, Péter és Tamás királyi emberek: a leleszi konvent küldi ki őket, hogy vizsgálják ki az endrédi Szepesiek Szakolyban történt hatalmaskodását.¹¹

Gergely a 15. század derekán már a megyei közéletben is szerepet játszik mint bihari alispán.¹² Ő az első, aki már kapcsolatba kerül a nagybirtokossággal: Csáki Ferenc bihari, szatmári és székely ispán familiárisa.¹³ Később is hűek maradnak a Csákiakhoz, királyi emberként is az ő szájuk íze szerint járnak el kiküldetéseken is.¹⁴ Kiemelkedésüket a Pércsiekkal való kapcsolat is elősegítette: Ártándi I. Tamás felesége, Pércsi (Ohati) Ilona az alétekfogómeister Pércsi Benedek (1421–1422) húga volt, aki ecsedi Bátori István országbíró familiárisa volt.¹⁵ Benedek magához Zsigmondhoz is közel kerülhetett, hiszen 1421-ben címet kapott a királytól.¹⁶

Mátyás alatt Ferenc királyi ember, iktatásoknál működik közre, csakúgy, mint I. Balázs.¹⁷ Ferencet Egervári László, a váradi püspökség kormányzója, bihari ispán ellenében küldi ki a vármegye 1474-ben.¹⁸ A helyi nemességben nőtt az ázsiójuk. A 15. század végén gyakorta vallották őket ügyvédként bihari nemesek.¹⁹ Pál fogott bíró 1511-ben.²⁰

8 1438: Magyar Nemzeti Levéltár, Q szekció, Mohács előtti gyűjtemény: Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban DL) 13152.

9 I. Tamás, 1437–1440 között van róla adatunk.

10 1440: DL 13573.

11 Magyar Nemzeti Levéltár, U szekció, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban DF) 284 082. *Zsigmondkori Oklevéltár I–IV*. 1387–1428. Összeállította MÁLYUSZ Elemér – BORSA Iván – C. TÓTH Norbert – NEUMANN Tibor – LAKATOS Bálint – MIKÓ Gábor – PÉTERFI Bence. Budapest 1951–2022. XI. 284. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39., 41., 43., 49., 52., 55., 59., 61.) (A továbbiakban ZsO) Közülük Tamásról és Gergelyről van további információk, a többiek nem tudjuk elhelyezni a családfán, lehetséges, hogy az előbbi két fivér ifjabb testvérei.

12 1451: DF 254 416., 1453: DL 38 307. ENGEL Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II*. Budapest 1996. I. 114. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5) (A továbbiakban Arch. 1301–1457.) Hencidai Miklóssal: KANÁSZ Viktor: Pázmány Péter családjának történetéről. In *A Magyarországtudó Intézet évkönyve 2019*. Szerk. BERTA Péter – VIZI László Tamás. Budapest 2020. 221–249., 225.

13 Arch. 1301–1457. I. 114., II. 15., Csáky I. 497., ENGEL, Genealógia: Ártándi. Megjegyzés: a szakmai konszenzussal összhangban családnévi alakokat 1526 előtt „-i” végződéssel írom.

14 Csáki Ferenc, Benedek és Mihály javára. 1474: DL 17 578.

15 1407: ZsO II. 5416. sz.; ENGEL, Genealógia: Pércsi (Ohati). Arch. 1301–1457. II. 189.; ZsO IX. 725. sz. HERPAY Gábor: *Debrecen szab. kir. város levéltára diplomagyűjteményének regesztái*. Debrecen 1916. 39. (A továbbiakban HERPAY.)

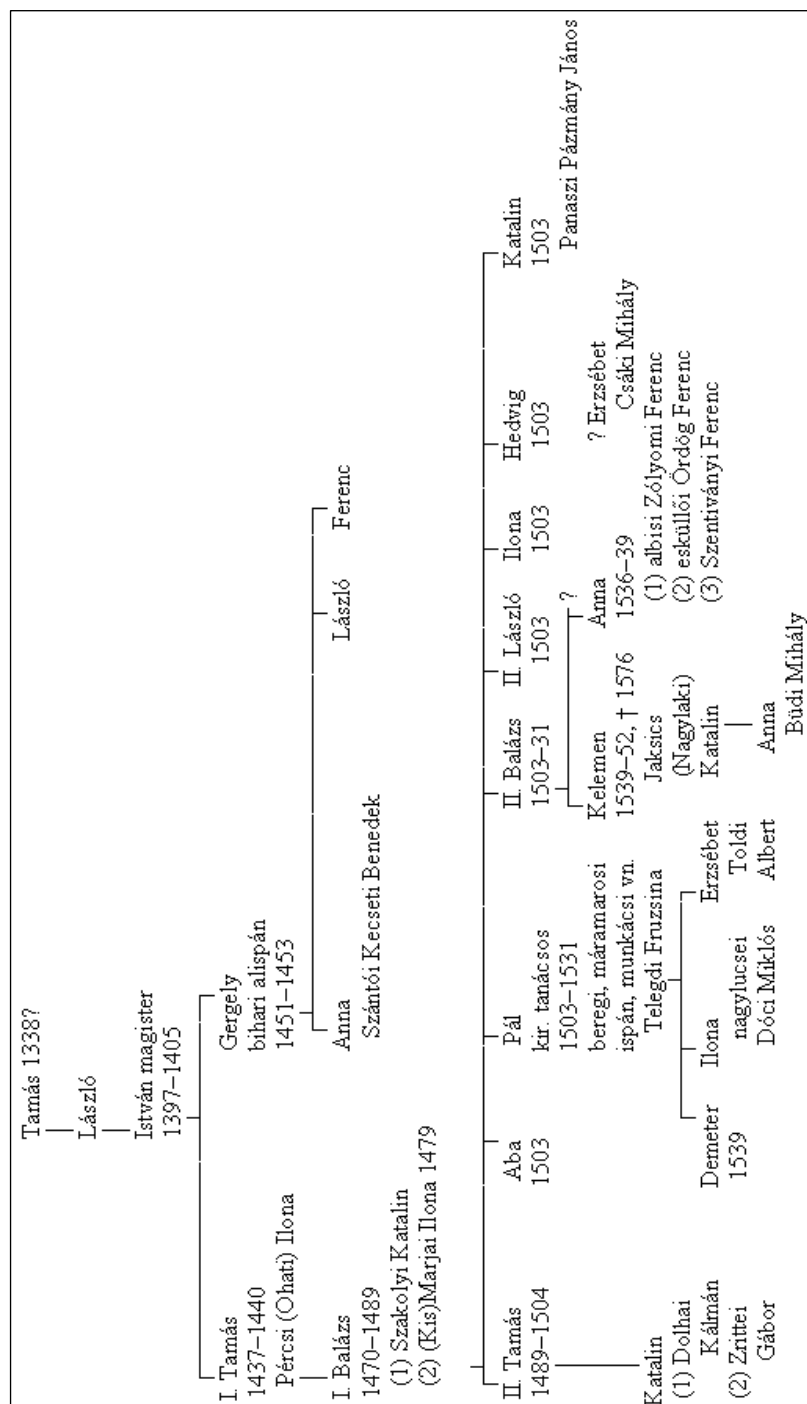
16 ZsO VIII. 337. sz.

17 1473: DL 38 370.; 1486: DL 19 118.

18 DL 17 578.

19 DL 32 405., *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei I–II. 1289–1556*. Kivonatokban közlése és a bevezető tanulmányt írta JAKÓ Zsigmond. Budapest 1990. II. 2700. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 17) (A továbbiakban Kolozsmonostori konv.)

20 1511: DL 26 672. Kismarjai birtokügy: 1512: DL 30 074., Parlágiakkal viták: 1511: DL 22 130.

I. Melléklet

Az Ártándi család nemzedékrendje

Jó kapcsolatot ápoltak egyes bárói családokkal is, például a Losonci Bánfiak ügyvédjeként tanúskodtak a kolozsmonostori konvent előtt.²¹ Ártándi Balázs Losonci Bánfi Mihály prókátora volt, aki Losonci Bánfi István székely ispán (1440–1441) fia volt. Mihály magnificusnak címezte magát. A sólyomköi vár és uradalma birtokában, illetve a krasznai Valkóval a kezükben Losonci Bánfiak ezen ága a térség a jelentős erejévé vált. Egyik váruradalom sem helyezkedett el pár napi járásnál többre az Ártándiak törzsbirtokaitól. A helyi kapcsolatot Mihály fivére, András is képezhette, aki 1473-ból ismert váradi kanonokként.²² A bárói familiákkal ápolt jó viszony kétségtelenül az egyik legfontosabb záloga lesz felemelkedésüknek majd a Jagellók, különösen II. Lajos alatt.

BIRTOKOK ÉS HÁZASSÁGOK

A 14. században az Ártándiak még legfeljebb jómódú középnemesek, a 15. század elején, első felében kezdenek gyarapodni. 1390 körül szerzik meg Ádámit, Ártándot és (Kis)Zomlin részét.²³ Birtokközpontjuk már igen korán áttevődött Kerekibe, ahol földesúri kúriájukból, *fortalitiumukból* alakul ki a 15. században a kereki vár. Első nyoma 1443-ból való.²⁴ Szinte nagyúri centrummá építik ki a Jagellók alatt.²⁵ 1507-ben már *castrum*ként említik.²⁶ A 15. század második felében Kereki környékén több birtokot szereznek, Bot és Nagyzomlin között földeket és egy halastavat (Nagytó).²⁷ 1523-tól címzik magukat kereki Ártándiaknak.²⁸ Szent Lőrincnek szentelt házioltárral bírnak „egyházukban” Ártándon. Egy 1470-es oklevélből ismerjük a familia oltárának igazgatóját is.²⁹ Az oltárigazgató Ártándi Ferenc (Gergely alispán fia) királyi emberrel működik együtt váradi káptalan kiküldöttjeként.³⁰ Kerekiről 1501-

21 Utóbb sógorságba is kerültek a Losonci Bánfiakkal, lásd alább. 1478: DL 36 403.; ENGEL, Genealogia: Tomaj nem, 4.: Losonci Bánfi. Kolozsmonostor conv. I. 2261. sz., *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonci Bánffy család történetéhez. I–II.* Szerk. VARJÚ Elemér – IVÁNYI Béla. I–II. Budapest 1908–1928. II. 197–198. (A továbbiakban Bánffy.)

22 KRISTÓF Ilona: *Egyházi középréteg a késő középkori Váradon (1440–1526)*. Pécs 2014. 35., 226/93. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 4.)

23 MÓDY György: Település és birtoklástörténet a XII. századtól a XVI. század közepéig. In *Hajdú-Bihar évszázadai*. Szerk. ANGYAL László András. Debrecen 2000. 31–65., 54.

24 KOMORÓCZY György: A nagykereki kastély. *Műemlékvédelem* 4. 1960. 2. 74–81., 76.

25 Erődített kastély: JAKÓ Zsigmond: *Bihar megye a török pusztítás előtt*. Budapest 1943. 273. MÓDY 2000. 54. 1470-től 1552-ig osztozkodniuk kell Kereki jobbágytelkein a zomlini Ranaszokkal: ENGEL Pál: *Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről*. Budapest 2020. (A továbbiakban: ENGEL: Magyarország a középkor végén.) DRASKÓCZY István: *A magyarországi kőso bányászata és kereskedelme (1440–1530-as évek)*. Budapest 2018. 97. KOPPÁNY Tibor: *A középkori Magyarország kastélyai*. Budapest 1999. 164.

26 1507: DL 46 814.

27 1470: DL 26 629.

28 Arthandy de Kereky: DF 257 538., *A Szapolyai család oklevéltára I. Levelek és oklevelek (1458–1526)*. Közreadja NEUMANN Tibor. Budapest 2012. 573. (Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak) (A továbbiakban Szapolyai oklevéltár.)

29 DL 26 629.

30 DL 17 578.

ben azt tudjuk meg, hogy ott „a hagyomány szerint szüleik és elődjeik saját költségükön bizonyos hidakat tartottak fenn, aminek a fejében bizonyos vámot szedtek”. Ezek birtokában II. Ulászló megerősíti őket, mivel oklevelek „a törököknek arra a vidékre történt betörésekor elpusztultak”.³¹

Nem elégszenek meg ezzel a megyei nemesi szereppel, többre vágnak. Birtokaikat a 15. század végétől kezdik igazán gyarapítani. Ártándi I. Balázs³² második felesége Ákos nembéli Kismarjai (Marjai, Ómarjai) Lukács lánya, Ilona volt. 1503 előtt I. Balázs fia, II. Tamás³³ rátette a kezét anyja, Kismarjai Ilona javaira, magára Kismarjára és az ottani nemesi udvarházra is. 1503-ben megegyeztek, Tamás átengedte nagybátyjának, Kismarjai Lukácsnak Kismarja felét, továbbá Gyapoly, Kerekgyház és Kaszatelke birtokokat, de a kismarjai nemesi házat és curiát, illetve a birtok másik felét zálog fejében megtartotta a maga számára ezek minden tartozékával egyetemben.³⁴ 1524-ben örökösödési szerződést kötöttek a Kismarjaiakkal (lásd alább). Ártándi Gergely bihari alispánnak már 1500 előtt részei voltak a bihari Évateleke, Szentpétertelke és Dusnok prédiumpokban. 1498-ban birtokosok Mezőpeterden is és Felapátiban is.³⁵ Peterdi részeikért 1514-ben perben álltak a Vajaiakkal.³⁶ A 16. század elejére, első harmadára Jakó Zsigmond szerint nagybirtokosokká lettek.³⁷ Terjeszkedésükhöz minden eszközt igénybe vettek, évtizedeken át szívósan pereskedtek minden egyes földdarabért, kitartóan vissza-visszatartottak leánynegyedét, nem adtak ki jegyajándékot, és önhatalmúlag lefoglaltak javakat. Számos adatunk van hatalmaskodásról, jobbágyszöktetésről, jogtalan határkiigazításról. Volt példa rá, hogy egy a váradi piacra menő bolcsi jobbágyot áruival együtt lefogtak.³⁸ 1470-ben Ártándi I. Balázs (I. Tamás fia), valamint Ferenc és László (Gergely fiai) pereskedtek a váradi káptalan előtt Bolcs (Bolt) és Kereki között Nagyomlin közelében fekvő jószágokért a Tordaiakkal és a Bolcsiakkal. A felosztást és azt, hogy csak harmadrészt kapjanak a birtokból, az Ártándi atyafiak elfogadták, de Balázs nem, még a „béke érdekében” sem, sőt, vállalta, hogy inkább megfizeti a bírságpénzt, mint hogy e döntéshez hozzájáruljon.³⁹ Nem tudunk arról, hogy átadta volna a vitatott birtokrészeket.

31 1501: DL 26 660.

32 1470–1489 között adatolható.

33 1489–1504.

34 1503: DL 26 661.

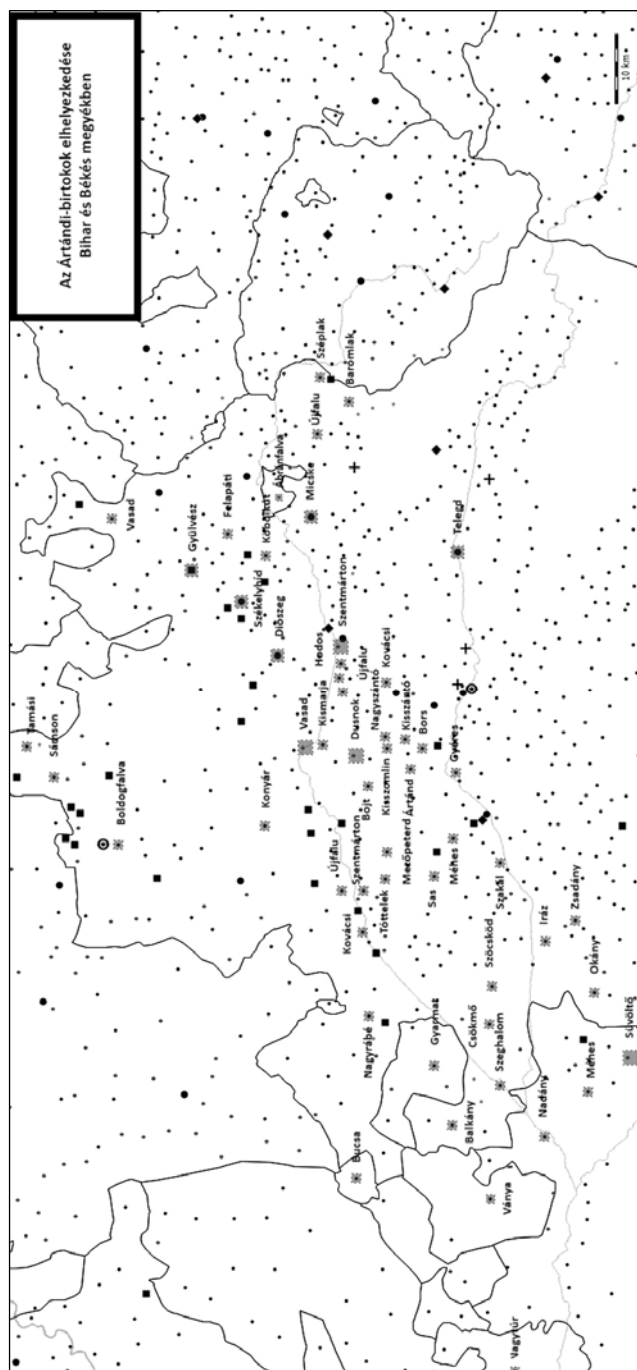
35 OSVÁTH Pál: *Bihar vármegye sárréti járása leírása*. Nagyvárad 1875. 87., 155. ENGEL: *Magyarország a középkor végén*.

36 Vajai Ferenc későbbi esztergomi kanonok levele Vajai Imre váradi kanonoknak. DL 73 360. *Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV*. edd. Antonius FEKETE NAGY – Victor KENEZ – Ladislaus SOLYMOSI – Geisa ÉRSZEGI. Budapest 1979. 40. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 12) (A továbbiakban Mon. Rust.)

37 JAKÓ 1943. 65.

38 BOCSI Zsófia – GULYÁS László Szabolcs: *Berettyóújfalu településtörténete a középkorban*. Berettyóújfalu 2023. 154., 241. (Fejezetek Berettyóújfalu történetéből I.)

39 1470: DL 26 629.; DL 36 917. (másolat). CSÁNKI Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–III., V*. Budapest 1890–1913. I. 629. (A továbbiakban CSÁNKI)

1. térkép. Az ártándi-birtokok Bihar és Békés megyékben⁴⁰

40 A térképet ENGEL Pál Magyarország a középtér végén alapján készítette Véber Zoltán.

1507–1508-ban az elhalt Borsi György birtokaira – Bors és Tarcsa – vetettek szemet, és szerették volna azokat az özvegytől megszerezni. A borsi kúriájukat el is foglalták, de úgy tűnik, vissza kellett vonulniuk, mert az udvarház védői ez egyszer erősebbnek bizonyultak, és az Ártándiak egy jobbágyát meg is ölték. Hatalmaskodás címen perbe fogták őket, ami évekig húzódott.⁴¹ Ugyan ők támadtak a Borsiakra, de a megölt jobbágyuk vérdíja fejében sikerült kierőszakolniuk, hogy egy jobbágytelket engedjenek át számukra – Pálnak és Balázsnak – a faluban.⁴² Ezzel még korántsem elégedtek meg, úgy tűnik, még 1525-ben is pereskedtek a Borsiak jószágaiért.⁴³

1498-ban az Ártándiak – a Takosiakkal, a Derencsényiekkel és a Vetésiekkel együtt – pereskedtek egy beregi, csar(nav)odai udvarház tulajdonáért az endrédi Szepesi családdal.⁴⁴ Ezzel állhat kapcsolatban az is, hogy 1500-ban Csarodai (Csarnavodai) Mihály leányának a javait dúlja Ártándi Tamás, ugyancsak együtt a Derencsényiekkel és Vetésiekkel, immár Ugocsában (pl. Bábon, Pást, Halmi, Kökényes, Váralja) is és Szatmárban is (Lázári, Homok, Daróc, Sziget).⁴⁵ Homokért 1513-ban Tamás özvegye, Erzsébet perel Csarnavodai Egyed ellenében.⁴⁶ Utóbb kiegyeznek Csarnavodai Katával, és részt kapnak a csarodai, daróci és homoki birtokokból.⁴⁷ Szatmár északi, keleti és Ugocsa déli, délnyugati részei messze feküdtek az Ártándiak eddigi törzsbirtokaitól. Már magával azzal is „szintet” lépnek, hogy a Vetésiekkel és a Derencsényiekkel állva egyfajta érdekközösségben próbálják együttes erővel kikerekíteni birtokaikat. A veszprémi püspök, kancellár és személynök Vetési Albert (†1486) mellett a familia régóta töltött be szatmári és ugocsai alispáni tiszteket,⁴⁸ a báróságra (horvát–szlavón–dalmát bán) emelkedett Derencsényi Imre rokonsága pedig szintén jelen volt a tágabb térségben (munkácsi várnagyok és beregi ispánok lettek az 1490-es évek elején).⁴⁹ Utóbb – lásd alább – birtokot is kapnak a Derencsényiekkel közösen.

Ártándi Pál későbbi máramarosi és beregi ispánsága alatt még inkább szabadabban patvarkodhattak, akár Bihartól távol is, Szabolcstól Beregen át Ugocsáig. 1524-ben egy báró uradalmára törtek rá: nyalábi Perényi Gábor – volt ugocsai és márama-

41 1508: DL 74 326.

42 DL 26 253., DL 26 683.

43 1525: DL 26 694.

44 N. SZEPESSY Béla: A Négyesi Szepessy család leszármazása. Oklevél-kivonatok a Szepessy-családról. Első közlemény. *Turul* 1893. 2. 87–91. 90.

45 1500: DL 38 436., KOCÁN Béla: *Helénváltörténeti vizsgálatok a régi Ugocsa megyében*. Debrecen 2017. (A Magyar Névtörténeti Kiadványai 43) 45., 139., 152., 226., 294., 396.

46 DL 71 186. *A Perényi család levéltára 1222–1526*. Közzéteszi TRINGLI István. Budapest 2008. 766. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 44.) (A továbbiakban PERÉNYI); 1525-ben is folyik a per: DL 71 193. PERÉNYI 863. sz.

47 LEHOCZKY Tivadar: A Surányi, Csarnavodai stb. családra vonatkozó adatok a leleszi levéltárból. A bevezetőt írta: NÉMETH Péter. *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve* 48. Nyíregyháza 2006. 28–39. 32.

48 C. TÓTH Norbert – HORVÁTH Richárd – NEUMANN Tibor – PÁLOSFALVI Tamás: *Magyarország világi archontológiája 1458–1526. I. Főpapok és bárók*. Budapest 2016. I. 142. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak)

49 C. TÓTH Norbert – HORVÁTH Richárd – NEUMANN Tibor – PÁLOSFALVI Tamás – W. KOVÁCS András: *Magyarország világi archontológiája 1458–1526. II. Megyék*. Budapest 2017. 63., 64., 66. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak) (A továbbiakban Arch. 1458–1526. II.)

rosi ispán, kamarásmester – egy beregi jobbágyát a szabolcsi Újvárosba menet Pál és Balázs embereikkel és familiárisaikkal „elfogatták, bilincsbe verték, éhezettették, [...] és mindenféle munkát végeztettek vele, ahogy ezt csak egy hitetlen török rabbal tesszük”. Amikor Perényi egy deákot küldött hozzá kiszabadítása végett, Ártándi Balázs őt is elfogta, és „vasbaverve ma is rabságban tartja”. Még súlyosabb latorság volt azonban az, hogy 1521-ben Nándorfehérvár ostroma idején a hadba vonuló Perényi jobbágyaival élelmet szállíttatott maga után, a Bihar megyei Diószegnél az Ártándi fivérek két hordó bort lefoglaltak tőlük.⁵⁰

Néha, „kivételesen” békésen is kiegyeztek. Pereskedtek a Szántói Kecsetiekkel is: Szántói Kecseti Benedek felesége Ártándi Anna volt, Gergely leánya. Ártándi Tamás és fivérei (Pál, Balázs és László) jegy- és nászajándék, továbbá leánynegyed és más birtokrészek – a bihari Kereki, Ártánd, Ádami és (Mező)Sas birtokokból és az Évatelke, Szentpétertelke és Dusnok prédiúmok – miatt hosszasan pörlekedtek Ártándi Annával és fiával, Szántói Kecseti Tamással. 1500-ban végre megegyeztek, és Tamás megváltotta a Kecsetieknek járó javakat 80 aranyforint és két ökör, valamint a bihari Nagyszántóban és Kisszántóban élvezett javak átadása ellenében.⁵¹ A kiegyezés azért is lehetett fontos, mert a törzsbirtokokban (Ártánd, Kereki) immár teljes körű tulajdonjogot szereztek.

Az Ártándiak felemelkedése jól lemérhető abban is, hogy nagy értékben vesznek zálogba birtokokat, például már 1470-ben a nem keveset érő békési (akkoriban bihari) Irázt és Csökmőt a Csákiaktól (Csáki Ferenc fiaitól, Ferencről, Benedektől, valamint Mihálytól).⁵² Csáki Ferenc székely ispán fiainak a „nagy szükségükben” jól jött az, hogy az Ártándiak 200 aranyforintot tudtak hitelezni. Mindkét birtokhoz két értékes vámrész is tartozott, tehát a befektetés mégoly tetemes összege is megérte.

Kérdés az, miből tudtak ilyen jól gazdálkodni. Jól termő földjeik voltak, másrészt bekapcsolódtak a helyi és regionális közvetítő kereskedelembe. Ártánd az Árpád-korban is már egy sóúton foglalt helyet.⁵³ A Tiszától Várad felé kiinduló utak Szomajomtól keletre Peterden, a vámszedőhely Keresztesen és Ártádon át vezetett Váradra. A Bojt és Ártánd közötti szakasz forgalmas volt.⁵⁴ Bihar megyének az 1520. évi vámvizsgálata alapján kirajzolódnak a sószállítás útvonalai. A fuvarosoknak a Berettyó völgyében Bályokon és Széltartón, majd Margittán kellett a savuk után illetéket leróniuk. Innen nyugatra elérték Székelyhíd vámját, majd folytathatták az útjukat Léta, Reszege, Derecske érintésével akár Szoboszlónak (és Szolnoknak), akár Debrecennek.⁵⁵ A szalárdi kamarától indult ki az Esztáron és Gáborjánon át nyugatnak

50 1524: DL 71 182., PERÉNYI 850. sz.

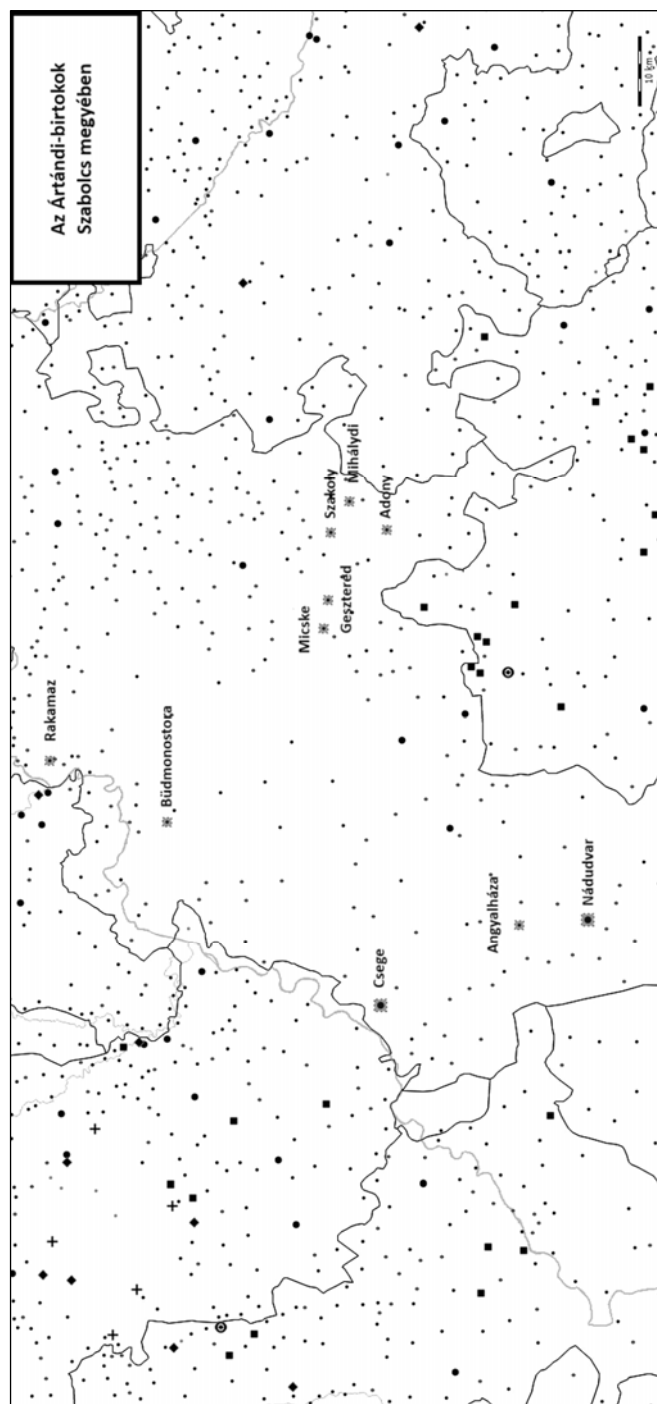
51 1500: DL 36 640.; 26 080.; JAKÓ 1943. 236., 333., 347–348. Nagyszántóban és Kisszántóban birtokosok: 1513: DL 22 382.

52 I. Balázs 200 aranyforintért: 1470: DL 26 630.

53 F. ROMHÁNYI Beatrix: A beregi egyezmény és a magyarországi sókereskedelem az Árpád-korban. In *Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2016*. Szerk. KÖVÉR György – POGÁNY Ágnes – WEISZ Boglárka. Budapest 2016. 265–302. 272.

54 BOCSI-GULYÁS 2023. 210., 212.

55 DRASKÓCZY István: Szempontok az erdélyi sóbányászat 15–16. századi történetéhez. In *Studia professoris – professor studiorum. Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára*. Szerk. ALMÁSI Tibor – DRASKÓCZY István – JANCsó Éva. Budapest 2005. 83–117. 98. 60. j.

2. térkép. Az ártándi-birtokok Szabolcs megyében

tartó út, illetve Váradról Tamáshida vámhelyen át déli, délnyugati irányba, Gyula, Békés és a Maros völgye felé vezetett egy másik. Mindkettő mentén szereztek birtokokat (Kismarja, Gálhida, Hencida, a mai Dévaványán és Mezőtúron részek, illetve Okány, Iráz, Csökmő, Sas, Felapáti, Gyarmat, Ladány, Zsadány, Rábé, Környe, a mai Szeghalomban részek).⁵⁶ Az Ártándiak ezen területek felé is terjeszkedtek, és szereztek birtokokat. Mindehhez a növekvő bihari birtokaik Várad és Debrecen között, valamint egyéb szerzeményeik Békésben, Szabolcsban, Szatmárban, Ugocsában jó háttérül szolgáltak. A 16. század 20-as éveiben már a kezükben volt Kereki, Diószeg és Tamáshida vámjának a fele.⁵⁷

1516-ban Ártándi Pállal mint a Zólyomiak székelyhídi vámhelye résztulajdonosaként találkozunk.⁵⁸ (Alább látjuk majd, hogy az albisi Zólyomi famíliával szoros kapcsolatot áptak, és leányági öröklés vagy akár zálog útján szereztek Zólyomijavakat.) Talán nem véletlen, hogy néhány évvel később Ártándi Pál kezelésébe kerülnek a máramarosi sókamarák, és a só szállításába maga is bekapcsolódhat.) A désiek arra panaszkodtak, hogy többet szed be Székelyhídon.

Más úton és más megyékben is gyarapodtak birtokaik, sok esetben jól házasodtak. Leánynegyed útján szereznek értékes possessiókat Beregben (Bátyú, Bótrágy, Namény, Lónya, Kislónya, Harangláb, Sziget) és Zemplénben (Bári). 1478-ban ezeknek a birtokoknak Ártándi I. Balázstól való kiváltásához zálogolnak el javakat a Naményiak Batthyány Boldizsárnak 250 aranyforintért.⁵⁹ Ártándi II. Tamás felesége Hodosi Jakófi Erzsébet volt.⁶⁰ Fiukat, Balázst 1484-ben beiktatták Hódos (ún. Jakó-Hodos), Kágya (Nagykadgya), Kovácsi, Gyűlvész és Újfalú prédiüm, valamint a hozzájuk tartozó malmok felerészébe.⁶¹ Úgy tűnik, több birtokra is rá akarták tenni a kezüket. Ártándi II. Tamás leánya, Katalin Hódosi Jakó Ferenc jegyese lett. A házasság nem kötött meg, Jakó Ferenc mást vett el. 1517-ben a király is közbenjárt,⁶² így esküszegés miatt a koronára szálltak a javak, amiket Verbőci István kapott. Ártándi Tamás is meg akarta tartani részeit, így sokáig pereskedtek.⁶³

Jegy- és nászajándék ügyében a család gyakorta hosszasan pereskedett. Ártándi I. Balázs felesége, Kismarjai Lukács lánya, Ilona, az édesanyja, Borsa nembéli Nadányi Ilona után járó jegyajándékot a Nadányiak nem adták meg. Nadányi Miklós békési és bihari birtokaiból illette volna őket rész: a bihari Gyéres, a békési Nadány (ma Körösladány), Kis- és Nagygyarmat (ma Füzesgyarmat), Póhalom, Méhes, Süvöltő, Bucsa és Borsa, valamint Bihar, Zaránd és Békés vármegyékben működő malmok,

56 Lásd pl. Pércs és Köteles (Szoboszló része). 1503-ban kötelesi és mikepércsi részei voltak Ártándi Balázsnak. MÓDY György: Hajdúszoboszló és környéke a XI–XVI. században. In *Hajdúszoboszló monográfiája*. Szerk. DANKÓ Imre. Hajdúszoboszló 1975. 71–142. 110.

57 IVÁNYI Béla: Bihar és Bars vármegyék vámhelyei a középkorban. *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle* 12. 1905. 81–132., 92.

58 DRASKÓCZY 2005. 103., DRASKÓCZY 2018. 80., 242.

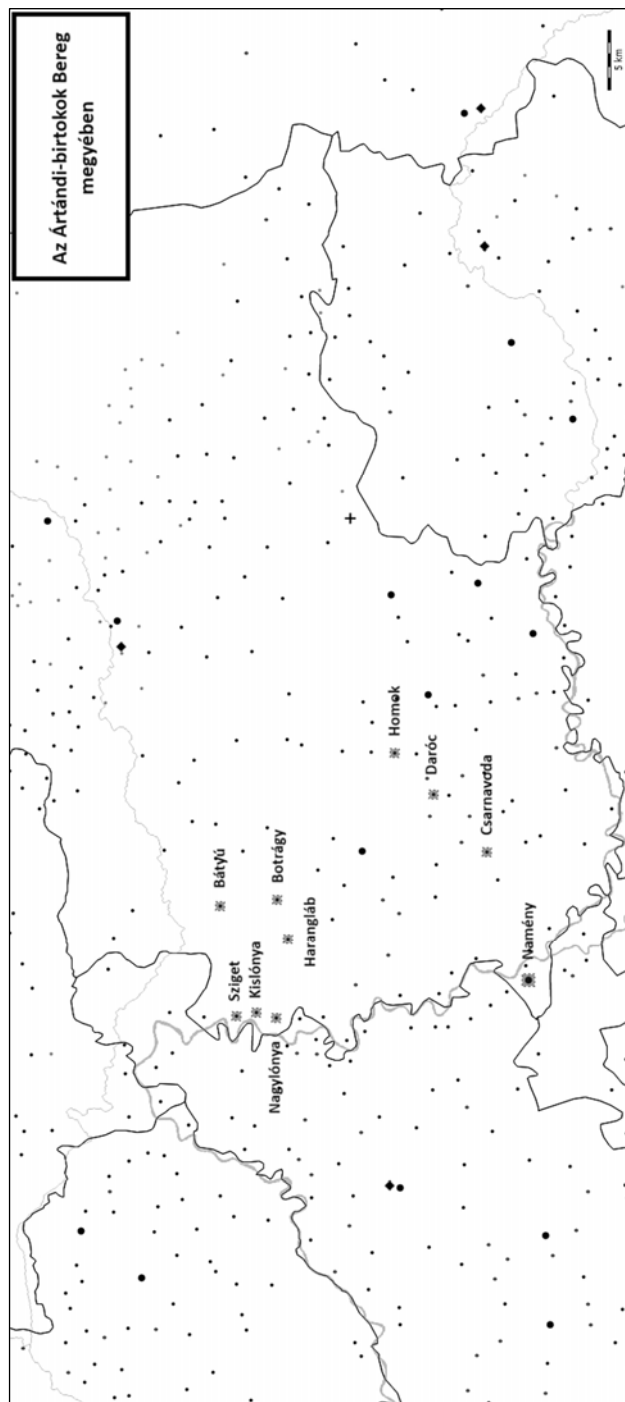
59 1478: DL 100 903.

60 1484: DL 73 531.

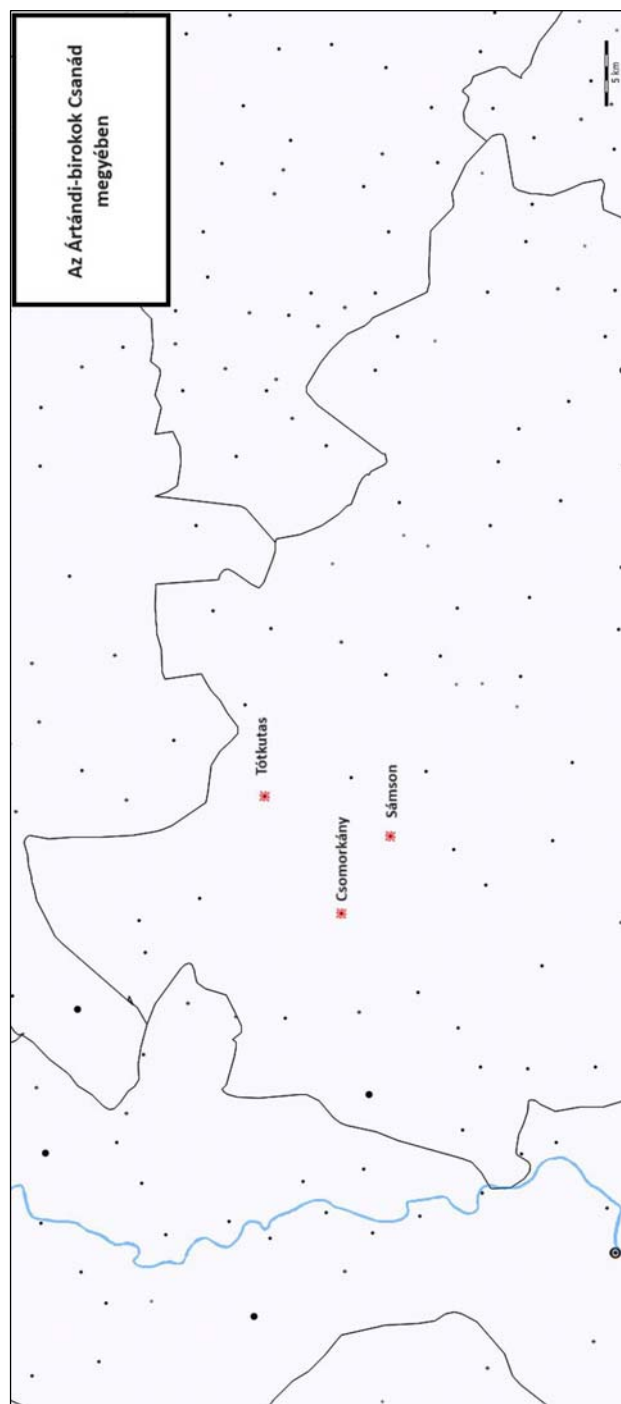
61 A Jakókra: CSÁNKI I. 634.; ENGEL, Genealógia: Ártándi. 1511: DL 99 775., Károlyi III. 79., JAKÓ Zsigmond: A hodosi Jakók a középkorban. *Turul* 83. 2010. 4. 104–109., 106.

62 1517: DL 99 791. Károlyi, III. 108.

63 JAKÓ 2010. 107.

3. térkép Az Ártándi-birtokok Bereg megyében

4. térkép. Az Ártándi-birtokok Csanád megyében

halastórészek és a Nadányi vám egy része. Ártándi Balázs képes volt elmenni egészen „ad duellarem dimicationem”, a párbaj megvívásáig, de végül is kibékültek, ezeket a javakat felerészben kapta meg.⁶⁴ Később a Nadányiakkal rokonságba is kerültek, olyannyira, hogy a Nadányiak az 1580-as években folyó Ártándi-perben a leányági örökségért perbe is szálltak a panaszi Pázmányokkal együtt. Ártándi Hedvig (Adwiga), II. Balázs húga Nadányi Jánoshoz ment feleségül.⁶⁵ Ő szerepel is a per tanúvallomásaiban mint a pert indító Nadányi János apjának, Istvánnak az anyja.⁶⁶

Házasság révén – Ártándi II. Balázsnak is sikerült fiát, Kelement a módos csanádi birtokosokkal, a nagylaki Jaksicsokkal (Márk zászlósúr leányával) összeházásítania⁶⁷ – szereztek javakat Csanádban (Csomorkány, Sámson és Tótkutas).⁶⁸ Ugyancsak nagyobb presztízsre tettek szert Pál leányának, Ilonának Nagylucsei Dóci Miklóssal kötött frigyevel. Nemcsak azért, mert a Dóciak a „közelben”, Zárandban voltak birtokosok,⁶⁹ hanem természetesen Nagylucsei Orbán kincstartó, győri, majd egri püspök révén az atyafiság eleve kiemelkedő szerepet játszott a Jagelló-kor Magyarországon. Ferenc kamarásmester Bihartól nem messze, Aradban volt ispán (1515–1519).⁷⁰

A király védelmébe vette az Ártándiakat 1517-ben, amikor II. Tamás leányát, Katalint eltaszította jegyese, Hódosi Jakó Ferenc, s mást vett el.⁷¹ Nem jutott rosszabb sor Pál és Balázs unokahúgának: hencidai Dolhai Kálmán felesége lett. A Dolhai familia a bihari–szatmári–beregi és máramarosi középbirtokos volt, de Dolhai Péter allovázmester volt II. Ulászló és ecsedi Bátori György lovászmestersége alatt.⁷² A 16. században Közép-Szolnok megyében is szereznek javakat, részeket Magasvagy Molnosábrány vagy Ábránfalvában.⁷³

A VÁRMEGYE ÉS VÁRAD

A familia „virágkora” tagadhatatlanul II. Tamás ifjabb fivérei, I. Balázs fiai, II. Balázs és Pál alatt jön el. II. Tamás halála (†1508) után fivérei Pál, Balázs és László örökölték birtokait.⁷⁴ A megyei politikai életben is előretörtek. I. Balázs fia, II. Tamás már 1503-ban,⁷⁵ majd az 1505-ös rákosi országgyűlésen Bihar megye követe volt.⁷⁶

64 1479: DL 26 639., HERPAY 200. sz., 1479: DL 26 641. HERPAY 202. sz., ENGEL, Genealógia: Ákos nem 1. Bebek-ág, 1. tábla: Marjai; Borsa nem 2. Nadányi.

65 ENGEL, Genealógia: Borsa nem 2. Nadányi István (1524–25).

66 Kánoni kivizsgálás Pázmány Péterről. Családja, katolizálása, misszionálása. (A Pázmány–Tholdy archívum irataival) Feltárta, fordította, kísérő tanulmánnyal és dokumentumokkal közreadja TUSOR Péter. Budapest – Róma 2017. 352., 364., 366. (Collectanea Vaticana Hungariae II/6.)

67 HORN Ildikó: *A hatalom pillérei. A politikai elit az Erdélyi Fejedelemség megszilárdulásának korszakában (1556–1588)*. MTA Doktori értekezés. 2013. 324.

68 SZEREMLEY Samu: *Hód-Mező-Vásárhely története. 1526–1848*. 3. Hódmezővásárhely 1913. 24.

69 DL 72 162.

70 Arch. 1458–1526. II. 31.

71 1517: DL 99 791. Károlyi, III. 108.

72 1505–1511.: Arch. 1458–1526. I. 119., II. 150. 9. j.

73 HEGYI Géza: A Szilágyság birtokviszonyai a középkorban. In *A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. század)*. Szerk. HEGYI Géza – W. KOVÁCS András. Kolozsvár 2012. 45–134. 105.

74 1508: DL 26 126.

75 Arch. 1458–1526. II. 510.

76 Tordai Miklóssal és Bajoni Jánossal együtt. Arch. 1458–1526. II. 514.

Az Ártándiak jelentős mértékben kötődtek mindig is Váradhoz, a püspökséghez (és ispánsághoz) is. Turzó Zsigmond halála (1512) után a püspökség üresedésben állott, amíg 1513 októberében Perényi Ferenc el nem foglalta azt (s 1515-ben ki nem nevezte a pápa). Ártándi Pál már 1512 szeptemberében alispánként szerepelt (Endrédi Szepesi Jánossal).⁷⁷ Mivel Perényi Ferenc kiskorúsága alatt Perényi Imre nádor és emberei kormányozták a püspökséget és jártak el az ispáni hivatalban, 1513-tól ténylegesen is Ártándi intézte Bihar ügyeit Perényi Imre nádor familiárisaként.⁷⁸ Bakóc Tamás egy 1515. évi levele tanúsítja, hogy Biharban a parasztlázadás miatti kárpótlást Ártándi alispán intézte, ezért ő vele tárgyalta, hogy rendezze az érsekség birtokainak járó hátralékokat.⁷⁹ Ártándi 1517-ig folyamatosan alispán, majd 1520-tól, feltehetően azzal összefüggésben, hogy Perényi Ferenc nagykorúként elfoglalta a püspöki széket (1519), már nem.⁸⁰ 1515-től Pál a korábban a vajdai tiszthez is tartozó, de most a váradi ispáni tiszttel járó Belső-Szolnok megyei, komoly súllyal járó bálványosi várnagyságot is betöltötte. Pál bálványosi várnagyként is közelebbi kapcsolatba kerülhetett Szapolyaival is a Dózsa-féle lázadás alkalmával. 1515-ben Ártándi jelentése alapján szözlította fel az erdélyi vajda Besztercét, hogy azokat a bálványosi jobbágyokat, akik a pórlázadás alatt oda szöktek, az országglakosok rendelete szerint szolgáltatassák ki a várnagynak.⁸¹

Nagy szerepe lehetett Ártándi Pál előmenetelében, hogy 1514-ben Dózsáék ellen tüntette ki magát.⁸² A parasztsereg egy részét július elején Váradnál verték le a Perényi Ferenc váradi püspök által összegyűjtött nemesi hadak, részben Ártándi Pál vezetésével.⁸³ Pál feltehetően Temesvárnál is a győztes seregben volt, majd az után is hadban állott a lázadás teljes leveréséig.⁸⁴ Voltaképpen a jelentős bihari birtokoscsalád, az Ákos nembeli Pocsajiak kihalása, az Álmosdi Csirék és más, 15. században befolyással bíró bihari, szabolcsi családok tragikus vége után növekedett meg a hatalmuk. Szimbolikus is lehet az, hogy amikor 1514-ben a parasztszok feldúlták Pocsajt és Pocsaji-Pályi Lászlót megölték, valamint feldúlták és felégették a Bajoniak nagybajomi

77 Arch. 1458–1526. II. 73. KUBINYI 184. 11., KUBINYI 1986. 76. 87. j.

78 Alispán 1513–14: Arch. 1458–1526. II. 73., 1513: DL 32 584., 1514: DL 73 361.

79 Arch. 1458–1526. II. 73. 32. j., HORVÁTH Richárd – NEUMANN Tibor – PÁLOSFALVI Tamás – C. TÓTH Norbert: Németi Pál budai kanonok, majd bozói prépost levelesládája. Magyar vonatkozású középkori oklevelek feltárása Morvaországban. In *Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére. I–II.* Szerk. BÁRÁNY Attila – DRESKA Gábor – SZOVÁK Kornél. Budapest – Debrecen 2014. I. 85–116. 102. 4. sz.

80 Arch. 1458–1526. II. 73. és 32–33. j., Függelék II/3. 516.; Mon. Rust. 331. sz., DF 278 529.

81 Mon. Rust. 323. sz., Szapolyai oklevéltár 408. sz., *Urkunden-Regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenbürgen 1203–1570.* Hrsg. Albert BERGER. Bistritz 1893. II. Teil. 595. sz., BÓNIS György: A személynök és bírótársai a Jagellók korában. *Századok* 1969. 1. 5–29., 21., KUBINYI 1984a. 11. 1524-ben már más a várnagy, Esztári János. DL 65 219., DL 36 377. TAGÁNYI Károly – RÉTHY László – KÁDÁR József: *Szolnok-Doboka vármegye monographiája. II. A vármegye közséjeinek részletes története.* Ds 1900. 110.

82 MÓDY György: Bajom és a Bajoni család uradalma a középkorban. In *Biharnagybajom története és néprajza.* Szerk. UJVÁRY Zoltán. Debrecen 1992. 27–69., 41.

83 Károlyi III. xv., MÓDY György: Udvari története a XVI. század derekáig. *Bihari Múzeum Évkönyve* 6–7. Berettyóújfalu 1991. 63–80. 76.

84 1514. aug. 22.: DL 47 084., Mon. Rust. 173. sz., OSVÁTH 1875. 88.

udvarházát, a térségben az Ártándiak léptek a helyükbe, hiszen sok esetben – ahogyan a Bajoniaknál is – pótolni kellett az elpusztult okleveleket, és a zavarosban könnyen lehetett halászni, különösen ott, ahol a parasztsereg pusztított.⁸⁵ A Pocsaji-birtokokból egy idő után többet az Ártándiak kezén találunk.⁸⁶ Úgy tűnik, mintha az, hogy Dózsaák igazán dúltak Biharban, szerencsét hozott volna az Ártándiaknak. Eltűntek vagy meggyengültek a riválisak, a megyei közéletben egyre nagyobb „hangjuk” lett.

Nem mellékes, hogy közelebb kerültek Szapolyai Jánoshoz is. Pál teljesített szolgálatot Szapolyai János székely ispánnál és vajdánál Erdélyben is.⁸⁷ Kubinyi András szerint rövid időre Ártándit is a vajda emberei közé számíthatjuk, hiszen Bálványos várnagya volt, ami „közelebb” vitte Szapolyaihoz, noha formailag a tiszta a váradi ispáné volt.⁸⁸ Egy másik tanulmányában viszont árnyaltabban fogalmazott, hogy Bálványos élén is Perényi Ferenc püspök embere volt.⁸⁹ Ennek ellenére találunk kapcsolódási pontokat, ha Pál esetében nem is sokat: 1523-ban Szapolyai János Ártándi Pál közbenjárására az üresedésben lévő és kegyurasága alá tartozó szerencsi apátság élére Kőbölküti Ambrust nevezte ki.⁹⁰ Ártándi Balázs 1511-ben már Szapolyai Jánosnak az erdélyi vajdai kúriából a kolozsmonostori konventhez kiküldött embere.⁹¹ Balázs 1523-ban Szapolyai János debreceni uradalmának tisztartója (officialis).⁹² Debrecen város tanácsának ad utasítást.⁹³

Az Ártándiak helyi tekintélye igencsak megnőtt a parasztháború után, és ezt igen aktívan ki is tudták használni. 1516–1518-ban Ártándi Balázs több megyére is kiterjedő hatalmaskodásairól hallunk; Pál pedig egy vitában Tomori Pállal is szembekerült.⁹⁴

1514-ben Szántói Kecseti Tamás özvegye, mivel fiú örököse nem volt, anyósa – Ártándi Anna – unokatestvéreinek, Ártándi Pálnak és II. Balázsnak engedte át a Szántói Kecsetiek mólnosszántói és nagyszántói birtokait. Az özvegy Ártándi Páltól kapott Mólnosszántóban egy telket élete végéig, valamint 200 forintot.⁹⁵ Ugyancsak átengedte Mólnosszántóban, a Körösön lévő malomrészét.⁹⁶

85 1518: Károlyi III. 121.; BARTA Gábor – FEKETE NAGY Antal: *Parasztháború 1514-ben*. Budapest 1973. 111.

86 1516: DL 29 631.

87 KUBINYI 1984a. 11., KUBINYI András: A magyar állam belpolitikai helyzete Mohács előtt. In *Mohács. (Tanulmányok)*. Szerk. RÚZSÁS Lajos – SZAKÁLY Ferenc. Budapest 1986. 59–99. 76. 87. j.

88 KUBINYI 1986. 76. 87. j.

89 KUBINYI András: A királyi tanács köznemesi ülnökei a Jagelló-korban. In *Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Mátyusz Elemér Emlékkönyv*. Szerk. H. BALÁZS Éva – FÜGEDI Erik – MAKSAJ Ferenc. Budapest 1984. 257–268. 264. (A továbbiakban KUBINYI 1984b.)

90 Szapolyai oklevéltár 573. sz.

91 1511: DL 28 564.

92 DF 278 854., HERPAY 319. sz., SZABÓ István: A debreceni uradalom a mohácsi vész korában. *Debreceni Képes Kalendárium* 1935. 85–89. 85. MÓDY 1975. 131.

93 1519-től éveken át: MÓDY György: *A debreceni és a tokaji uradalom (Régió kutatási kísérlet)*. A *Debreceni Déry Múzeum Évkönyve 1989–1990*. Debrecen 1992. 165–178. 172.

94 1516: DF 253 395.

95 1514: DL 26 154., DL 26 160.

96 DL 36 640.

AZ „ÜZLETELŐ”

Egyre több adatunk van arról, hogy vásárolnak, kölcsönöznek, zálogolnak. Már az 1490-es évek elején maga Bátori István vajda és országbíró is tartozott nekik 200 forinttal. Emiatt 1499-ben Ártándi Tamás perbe hívta az elhalt vajda fivérének, Bátori Andrásnak, volt asztalnok- és lovászmesternek az özvegyét és fiait. István vajda a tartozás megfizetését végrendeletében is rögzítette.⁹⁷ Ártándi nem akárkit hívott perbe: Várdai Dorottyát, a leendő váci püspök, Ferenc nényét és három fiát: György szatmári és zarándi ispánt, valamint Andrást és Istvánt, akik nem sokkal utóbb, 1503-tól szatmári ispánok lesznek.⁹⁸

1516-ban Pál és II. Balázs egy, a Sebes-Körösön működő malom részét, birtokot és nemesi udvarházat vásároltak 100 forintért a bihari Tótteleken a Peterdiektől.⁹⁹ Drágfi János magyar nyelvű, 1524-es végrendeletéből tudjuk, hogy 500 forint értékben van Ártándi Pálnál zálogban egy arany pácem és két aranylánc.¹⁰⁰ 1526-ban 1000 forintért megvették Paksi János solti és tolnai ispán – Balázs győri püspök fivére – és Désházi István Szabolcs, Külső-Szolnok és Bihar megyei birtokait (Csege, Nádudvar, Geszteréd, Tamási, Angyalháza, Túrtő és Sámson).¹⁰¹ Ezzel jelentősen kikerekítették bihari és szabolcsi javaikat. Ennél is hatalmasabb összeg az a 10 ezer forint, amit 1522-ben Szapolyai György szepesi örökös ispán kínált Tornaljai Jakabnak, hogy Vöröskő várát megválthassa Ártándi Páltól, feleségétől, Fruzsínától és Ártándi Baláztól, s így tovább zálogolja azt.¹⁰² Vöröskő vára és uradalma 1511-ben Szentgyörgyi Péter országbírótól került a Szapolyaiak zálogába,¹⁰³ majd 1515-ben került tőlük 10 ezer forintért Nagypalugyai Trenka György kezére, amit 1521-ben a soproni városkapitány halála után ki is fizettek Trenka gyermekei gyámjának, de 1522-ben eszerint a szepesi gróf újfent elzálogosította az Ártándiaknak.¹⁰⁴

97 DL 20 888., HORVÁTH Richárd – NEUMANN Tibor: *Ecsedi Bátori István: egy katonabáró életpályája: 1458–1493*. Budapest 2012. 131. NEUMANN Tibor: Bátori István politikai szerepe II. Ulászló uralkodása alatt (1490–1493). *Szabolcs-Szatmár-Beregi szemle* 2009. 44. 83–127. 116.

98 C. TÓTH Norbert: Ki kicsoda az ecsedi Bátori családban? A Bátori család ecsedi ágának tagjai (1377–1541). *Szabolcs-Szatmár-Beregi szemle* 2009. 44. 5–47. 25–29., 31.; Arch. 1458–1526. II. 255.

99 DL 10 008.

100 „az aran paczem [kereszt, csóktábla, melldisz vagy egyéb ereklye, amelyre misén a békecsókot adtak] es keth aran lancyom wagon zalagon arthandy palnal”: 1524. jún. 7.: *Középkori leveleink 1541-ig*. Szerk. HEGEDŰS Attila – PAPP Lajos. Budapest 1991. 94. (Régi Magyar Levéltár 1.) Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár: Oklevélgyűjtemény K 44. sz., DF 244 289.

101 DL 26 698., HERPAY 324. sz., *Historia et ars. Módy György válogatott tanulmányai*. Szerk. VAJDA Mária. Debrecen 2006. 574. (A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 59.), BE-NEDEK Gyula: Mezőtúri oklevelek 1219–1526. Szolnok 2000. 99. sz. (Documentatio Historica 3.)

102 1522. szept. 14.: Szapolyai oklevéltár 563. sz., 1523. jan. 3.: Szapolyai János Tornaljai Jakabnak és feleségének Klárának. Szapolyai oklevéltár 568. sz.

103 NEUMANN Tibor: Két nádor és egy vajda, avagy a Szapolyaiak útja a királyi trónig. In *Egy elfeledett magyar királyi dinasztia. A Szapolyaiak*. Szerk. FODOR Pál – VARGA Szabolcs. Budapest 2020. 13–45. 39. 184. j.

104 NEUMANN Tibor: *Két levéltárjegyzék 1588-ból. (Ismeretlen középkori oklevelek újkori forrásokból)*. Lymbus – Magyarságtudományi Forrásközlemények. 2020 18. 9–45., 17–18. Egy ideig Mária kezén is volt 1522-ben. KENYERES István: A királyi és királynői „magánbirtokok” a 16. században. *Századok* 2004. 5. 1103–1148. 1112.

A TELEGDI-FRIGY ÉS AZ UTÁN

Az Ártándiak házasságok útján is egyre növekvő befolyást szereztek – nem csupán szűkebb pátriájukban. Az igazán nagy előrelépést Ártándi Pál számára a Csanád nembéli Telegdi Fruzsínával való házassága hozta meg 1516-ban vagy az előtt.¹⁰⁵ Fruzsina apja, Telegdi István erdélyi alvajda (1487–1493, 1495–1498) és kincstartó (1504–1506) volt. Nem is szükséges ecsetelni, hogy a már a 14. században két esztergomi érseket, udvari lovagokat, ajtónállómestert és csanádi ispánokat is adó familia milyen reputációt jelentett.¹⁰⁶ Fruzsina másik leánytestvére, Katalin somlyói Bátori István erdélyi vajda (†1534) felesége volt. Ártandiné a nagynénje somlyói Bátori István fejedelemnek és lengyel királynak. II. Balázs felesége, Szakolyi Katalin a Gutkeled nemből, a Bátori atyafiságból származott.¹⁰⁷ A rokonsághoz való kötődés abban is megfigyelhető volt, hogy az Ártándiak immár a Bátori atyafiság ügyeiben is eljártak. Már jóval Pál házassága előtt is, 1504-ben Perényi Imre nádor a Bátori Szaniszlófi-ágból származó, somlyói Andrásnak – szabolcsi ispán (1498–1499, 1501–1502) – az ügyében küldte ki Ártándi Pált.¹⁰⁸ A Szaniszlófiak otthonosan mozogtak Szabolcs vármegyében, több tagjuk is betöltötte az ispánságot.¹⁰⁹

1516-ban egy 700 forint értékű házról is tudunk, valójában Pál hitvese, Telegdi Fruzsina és sógornője, Katalin kezén.¹¹⁰ Azt, hogy a ház hol van, nem tudjuk, csak annyit, hogy a „Mindszent utcában”, ugyanis az adott oklevél kérdéses helyén a hártya kiszakadt, de közvetett módon rá lehet jönni arra, hogy Budán lehetett. Az oklevél ugyanis szól arról, hogy a Mindszent utcában a házuk, telkük és kertjük a pécsi püspök és Enyingi Török Bálint háza között helyezkedett el, amit Ártándi Pál felesége és sógornője Várdai Ferenc erdélyi püspöknek adtak el, más tartozékokkal együtt. Tudjuk a szomszédokat, tudjuk, kié lett utóbb a ház, így már nem nehéz rájönni, hogy a *budai* Mindszent utcáról van szó, ahol valóban volt háza Szatmári György pécsi püspöknek, Török Bálintnak s utóbb Várdai Ferencnek.¹¹¹ Fruzsina és Somlyói Báthori István felesége, Katalin, valamint gyermekeik nevében adták el a házat, így igen valószínű, hogy az a Telegdi leányoké volt – s így azok Ártánditól és somlyói Bátoritól született gyermekeiké – apjuknak, Telegdi Istvánnak 1514-es halála után.¹¹² Más forrásból tudjuk, hogy a Telegdieknek valóban volt Budán házuk, a

105 DL 82 553. ENGEL, Genealógia: Csanád nem 1. Főág, 2. tábla: Telegdi; Gútkeled nem 1. Rakamazi ág, 5. tábla: Bátori (somlyói). Bánffy II. 351.

106 BLAZOVICH – GÉCZI 1995. 25. A Telegdi-Bebek-Losonci Bánfi rokonságra: FÜGEDI Erik: *A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása*. Budapest 1970. 164.

107 DRASKÓCZY 2018. 97., ENGEL, Genealógia: Gútkeled nem 1. Rakamazi ág, 2. tábla: Szakolyi.

108 1504: DL 88 896.

109 Somlyói András és Miklós, István fiai, valamint István, Miklós fia, továbbá János, János fia. Arch. 1458–1526. II. 245–246., 267.

110 DL 82 553.

111 VÉGH András: *Buda város középkori helyrajza I–II*. Budapest 2006–2008. I. 221., 287. (Monumenta Historica Budapestinensia 15–16.) *Magyar várostörténeti atlasz 4. Buda I. köt. 1686-ig*. Írta és összeállította: VÉGH András. Budapest 2015. Történeti topográfiai adattár. 37. https://www.varosatlasz.hu/images/pdf/atlaszok/budaI/04_Adattar_Gazetteer_BudaI.pdf (utolsó letöltés: 2024. január 29.)

112 Telegdi és Bátori István vajda kapcsolatáról lásd: NEUMANN 2009. 86., 121.

Mindenszentek utcájában a pécsi káptalan és enyingi Török Imre házai között. Ezt a Telegdi-házat adták el minden tartozékával Váradi püspöknek, de két évig elképzelhető, hogy Ártándi – és a somlyói Bátoriak – használhatták.¹¹³

Balázs leányát, Annát a régióban nem kevésbé befolyásos albisi Zólyomi II. Ferenchez adták férjhez.¹¹⁴ Zólyomi II. Ferenc apja, III. Miklós a bárók között vett részt az 1490-es királyválasztó országgyűlésen, s attól kezdve ő a bárói rendből valónak, fia pedig bárófinak számította magát.¹¹⁵ A familia súlya emelte az Ártándiak presztízsét is. Zólyomi II. Ferenc nagyanyja Várdai Katalin volt, akinek unokatestvére, István kalocsai érsek és bíboros lett. A Várdaiakkal való kapocs a régióban is fontos szerepet játszott: a familia gyakorta adta az ispáni címet Szabolcsban.¹¹⁶ A Zólyomiakkal megyei befolyásukat is olykor közösen építették: együtt „ügyködtek” 1517-ben is, amikor II. Lajos Zólyomi IV. Dávid fiát, II. Jánost és Ártándi Pált rendelettel intette, hogy ne vámoltsanak és a vámolásra vonatkozó iratokat mutassák fel.¹¹⁷ Az Ártándiak birtokainak kiterjesztése egyelőre nem érintette a Zólyomiak érdekszféráit, hiszen egyrészt azok birtokközpontja, Székelyhíd mezőváros még elég távol feküdt, Bihar keletibb részén, másrészt a Zólyomiak javai igencsak megsínyltek Dózsaék ténykedését. Székelyhidat a parasztsereg bevette és nem kímélte a Zólyomi familia tagjait.¹¹⁸ Zólyomi Miklós is a parasztlázadók keze által halt meg, s lehetséges, ez vetett véget a család karrierjének is.¹¹⁹ Az Ártándiak 1520-ban részt nyertek az albisi Zólyomiak birtokában lévő Diószeg *oppidumban* is.¹²⁰

Az Ártándiak rangbéli emelkedését jól mutatja, hogy Ártándi Erzsébet (Pál vagy Balázs leánya) 1520 körül a körösszegi uradalmat fivéreivel és unokafivéreivel együtt bíró Csáki Mihályhoz ment feleségül. Mihály anyja Rozgonyi Anna, Rénold tárnokmester leánya volt.¹²¹ Mihály fivére csanádi ispán (1516).¹²²

Biharban volt jelentős tekintélyű a régi, a 13. század derekára visszavezethető nemzetségből (Zsombor) eredő, a térség tehetős familiáival (Szakolyi, Sarmasági) rokon sólyomkői vagy esküllői Ördög család. Ártándi II. Balázs leánya, Anna, egyik házasságát Ördög Ferencsel kötötte.¹²³ A Szakolyi-frigy is kifizetődő volt számukra.

113 BLAZOVICH László – GÉCZI Lajos: *A Telegdiek pere 1568–1572*. Szeged 1995. 25. (Dél-Alföldi évszázadok 6.)

114 ENGEL, Genealógia: Zólyomi (albisi). Kolozsmonostori konv. II. 4586. sz., DL 36 407., SZÁLKAI Tamás: Az Albisi Zólyomi család genealógiája és politikai szerepvállalása. *Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve* 32. 2012. 7–25. 9.

115 KUBINYI 1984b. 260.

116 Arch. 1458–1526. II. 243., 246–247.

117 SZÁLKAI Tamás: Az albisi Zólyomi család története. In: *Érmellék. [Érmelléki kalauz]*. Szerk. VELIKY János. Debrecen 2005. 43–57. 48.

118 SZÁLKAI 2012. 9. BARTA – FEKETE NAGY 1973. 111.

119 Arch. 1458–1526. II. 73. 1513: DL 32 584.; 1514: DL 73 361.

120 ENGEL: Magyarország a középkor végén.

121 1528 körül. ENGEL, Genealógia: Zsidó nem. 4. tábla. Csáky., 1504: Csáky I. 521; 1526: Csáky I. 558.

122 Arch. 1458–1526. II. 92., 520.

123 ENGEL, Genealógia: Zsombor nem, 1. tábla: Ördög (sólyomkői, esküllői). Valószínűleg Ördög Ferenc, majd Szentiványi Ferenc, végül Zólyomi Ferenc felesége. Kolozsmonostor konv. I. 842., II. 4729., 4586. sz.

Hosszasan pereskednek a jegyajándék ügyében szabolcsi birtokokért Szakolyban, Monostorosadonyban, Miháldon, Rakamazon, valamint bűdmonostori és miskei részekért.¹²⁴

Egyre többet engedtek meg maguknak. Míg Pál az országos politikába kapcsolódott be a köznemesség vezéréként, az „otthon maradt” Balázs hírhedt volt hatalmaskodásairól.¹²⁵ Egyre többet hallunk hatalmaskodásról, jobbágyszöktetésről. Már az 1470-es években meg akartak kaparintani Bolcs és Szentmárton körüli földeket. A század végén Ártándi II. Tamás néhány familiárisával és a panaszi Pázmányokkal – panaszi Pázmány Andrásnak a fiaival, köztük sógorával, Jánossal – együtt fegyverrel tört Bolcsra, a Tordaiak birtokára, és két jobbágyot minden javaikkal együtt elraboltak.¹²⁶ Egyiküknek, egy literátus házának ajtaját betörték. A jobbágyokat szekekre rakva összekötözve hurcolták el, utána fogva tartották, majd csak váltság fizetése után engedték szabadon Kerekiből, miután esküt csikartak ki tőlük.

A latorságok elkövetésében az egymást követő generációk tagjai gyakorta szövetkeztek atyjafiaikkal, a panaszi Pázmányokkal. Velük és a Gesztiekkal együtt a vidék félt uraivá váltak. 1507-ben a Borsiak panasza szerint az Ártándiak a nemesi kúriájukat panaszi Pázmány Györggyel és Jánossal, valamint Geszti Pállal együtt foglalták el, és továbbra is riogatták Borsi György özvegyét és leányát, akik ellen a király és a váradi káptalan sem volt képes eréllyel fellépni.¹²⁷ A panaszi Pázmányokkal szoros rokonság kötötte össze őket. Panaszi Pázmány János felesége Ártándi Katalin, Pál és II. Balázs húga volt.¹²⁸ Pál fia, Demeter 1539-ben elhalt,¹²⁹ így Balázs fia Ártándi Kelemen 1576-os halálával a familia magvaszakadt, az örökségért Pázmány Jánosné Ártándi Katalin örökösei – főképp Pázmány Miklós, Péter érsek apja – indított pert. Az Ártándiaknak a régióban és az országban betöltött pozícióját jól megvilágítja, hogy a velük való rokonság igen sokat jelentett panaszi Pázmány Miklós bihari szolgabírónak, majd alispánnak, sőt, akár száz évvel később is magának Pázmány Péternek is. A Pázmány Péter családjáról utóbb, 1616-ban tartott kánoni kivizsgálás jegyzőkönyveinek köszönhetően ismerjük, hogyan vélekedett maga a bíboros saját Ártándi felmenőiről.¹³⁰ Az érsek egy levelében úgy fogalmazott, hogy „Ártándi Kelemen [...] közelvaló atyafia” volt „az atyámnak”.¹³¹ Valójában szomszédok is voltak, hiszen Panasz birtokhatára érintkezett Ártándéval, és a Pázmányok ugyancsak bírtak javakat Szentmártonban (Berettyószentmárton), az ahhoz közeli (Pusztá)Újlakon (Véden). Az Ártándiak Szentmárton és Bolcs között bírtak

124 1511: DL 99 771., Károlyi III. 76.

125 1518: DL 97 665.

126 1493: DL 32 514.

127 1507: DL 46 814.

128 TUSOR 2017. 2. mell. 22., 197., BÁTHORY Orsolya: Pázmány Péternek szóló latin nyelvű ajánlások. In *Személyek, intézmények szerepe a hívek lelkeségének alakításában*. Budapest 2019. 27–46. 38. (Pázmány Irodalmi Műhely-Lelkiségtörténeti tanulmányok 24.)

129 Kolozsmonostor konv. II. 4714. sz. ENGEL, Genealógia: Ártándi.

130 TUSOR 2017. 11–100.

131 Pázmány Péter 1616. augusztus 20-án Thurzó György nádorhoz írt levele. TUSOR 2017. 339–340.

jószágokat¹³² Szomajom, ahol Pázmány Péter dédanyja, Ártándi Kata lakott,¹³³ Mezősas és Mezőpeterd, két Ártándi-birtok között feküdt. Tóttelken közvetlen szomszédok voltak a jobbágyaik, mindkét család bírt részeket.¹³⁴ Az Ártándi rokonság még a 16. század derekán, jóval Pál és Balázs halála után is presztízst jelentett a panaszi Pázmányoknak. Az 1616-os kánoni vizsgálat során tanúként vallomást tévő Lépes Bálint nyitrai püspök, udvari tanácsos, királyi kancellár is úgy fogalmazott, hogy Pázmánynak mind apai, mind anyai felmenői között „mágnások is származtak, és mind a mai napig élnek főnemes rokonaik és hozzátartozóik”.¹³⁵ A kancellár a Cibakok és a Csákiak mellett az Ártándiakra utalt. Az Ártándi atyafiságra még generációkkal utóbb nemcsak a Pázmány familia tagjai, hanem a helyiek is élénken emlékeztek, amit a panaszi Pázmány Miklós által Bocskai István ellen 1579-től Váradon indított per kihallgatási jegyzőkönyvei őriztek meg a Pázmány–Tholdy-levéltárban.¹³⁶ Bocskai az Ártándi-jószágokat, köztük a kereki várat fejedelmi adományként nyerte el.¹³⁷ A leányági örökösök Pázmány Miklós vezetésével e javakba való beiktatásának mondtak ellene.¹³⁸ A váradi conservatorium és Bátori Kristóf képviselője előtt 1582-ben 61 tanú tett vallomást a felperesek Ártándi leszármazásáról.¹³⁹ A legtöbben hangsúlyozták a panaszi Pázmányok és az Ártándiak szoros rokonságát: „Artandj Kelemen is Pazman Gáspárt bátyjának hýtta”; „Pazman Jánost rokonoknak es attyokfýoknak hýtták és mondták”; „Artandj Kelemen, Pazman Gáspár eggyeött eótték, ittak”; „monták nekeónk, attyafiai vagyunk mi egymással”; „hallottam Pazman Gáspártól, hogy mondta, hogy az Artandjakat attyokfiainak mondták”.¹⁴⁰ A ro-

132 JAKÓ 1943. 352., TUSOR 2017. 148., 347–348., BÁTHORY 2019. 37. 51. j. Báthoryval szemben nem gondolom, hogy Szentmárton az igen távoli Belényesszentmárton lenne. Uo.

133 TUSOR 2017. 363.

134 JAKÓ 1943. 358., 371., Az itteni jószágait 1523 előtt eladták csesdi Bátori András szatmári és szabolcsi ispánnak. NÉMETH Péter: *A középkori Szatmár megye települései a 15. század elejéig*. Nyíregyháza 2008. (499. sz. Jósza András Múzeum Kiadványai 60.)

135 TUSOR 2017. 22., 69., 137.

136 Várad, 1582. június 4. (és utána). Esztergomi Primási Levéltár, Archivum Saeculare, Acta radicalia Class. T.-béli államúgyok, n. 93–261 (capsae 40–42) (és n. 402). Közli Tusor Péter: Függelék. 7. sz. TUSOR 2017. 363–374. BÁTHORY 2019. 38–39.

137 1583-ban a fejedelmi kúria előtti perben Bocskainak sikerült átmeneti egyezségre jutnia. Pénz fejében perbeli ellenfelei elálltak követelésüktől. TUSOR 2017. 290–291. Abban, hogy a későbbi fejedelem pénzhez jutott, nagy szerepet játszott Bocskainak 1583-ban a dúsgazdag özvegyvel, Hagymásy Margittal kötött házassága. Az ara elhalt férje a Telegdi-javakat is öröklő Varkocs Miklós, Varkocs Tamás egri, váradi kapitány, bihari főispán és Telegdi Katalin fia volt. A kereki uradalom így 1583 végén került Bocskai birtokába. SZABÓ ANDRÁS: Az ismeretlen kismarjai Bocskai család. In *Tanulmányok Bocskai Istvánról. A 2006. április 22-én megrendezett konferencia előadásai*. Miskolc 2008. 167–185. 174. (Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica. XIII. 2.) A tanulmányra Papp Klára hívta fel a figyelmemet. Szíves közlését köszönöm.

138 TUSOR 2017. 285., 335. A követelt birtokok: „Kerekj wáranak es Kerekj fálwának és Adam, Konnyar neweő fálwnak, item porcionibus possessionariis in possessionibus Mezeo Petherd, Artand et Sasa”, illetve Molnosszántó, Kisszántó, Tamáshida, Mártontelke, Kiskemény, Erdőgyarak, Furka, Bödö, Keresztes és Kékes, valamint a Zaránd megyei Belszeljüd, Nagyszjeljüd, Szentmárton, Oltlaka, Tamás és Bozos voltak. TUSOR 2017. 290–291., 394. j. és Függelék 3. sz. 351–353.

139 TUSOR 2017. 290–291., 363.

140 TUSOR 2017. 293., 364–367. és 2. mell. Pázmány Gáspár id. III. Péter öccse volt.

konságot maguk az Ártándiak is számontartották: II. Balázs végrendeletében idősebb, I. Pázmány Gáspárra, unokaöccsére, Ártándi Kata fiára egy lovat hagyott.¹⁴¹

Különösen Ártándi Pál látványosan vált egyre tehetősebbé. 1510-ben egy öszszegben 200 forintot adott kölcsön és vett zálogba két falut, Nyéstát és Tölgykereket.¹⁴² 1519-ben maga a kincstartó – s a néhány hónappal később veszprémi püspökké emelkedő – Várdai Pál kért tőle kölcsön 500 forintot. Igen jelentős készpénzzel is bírhatott, hiszen Jajca szükségleteire ő adott hitelt a kincstárnak.¹⁴³ Az, hogy ilyen gyakran zálogolt és adott kölcsön, a készpénzállomány tekintetében némi fluktuációt is előidézett: ez lehet az oka, hogy a vagyonos Ártándi Pál 1522 előtt arra kényszerült, hogy elzálogosítsa ezüstneműje egy részét. Ákosházi Sárkány Ambrusnak végrendeletéből tudjuk, hogy Ártándi elzálogosított neki 400 aranyforintnyi ezüstneműt. (Arról is rendelkezett, hogy az ezüstneműt Zábláti Lőrincnek való tartozása fejében adják át.)¹⁴⁴ Ez azért nem rendítette meg túlságosan az Ártándiak anyagi helyzetét, jóllehet igazán akkor nyernek új lendületet, amikor Pál megkapja a máramarosi kamara bérletét 1523-ban. Még 1582-ben is úgy vallanak a váradi Pázmány-perben, hogy már I. Balázs, Ártándi Kata „attya”, „igen kazdag [!] ember volt, sok ménesse volt”.¹⁴⁵

1523 előtt az Ártándiak birtokaik nagysága alapján még nem tartoznak a megyei köznemesség felső rétegébe, de 1524-től a megyei nemesség legfelsőbb köreibe lépnek.¹⁴⁶ 1523-ban még 13 birtokuk van Biharban,¹⁴⁷ de már a következő évben rohamosan gyarapodnak. Az Ártándi fivérek unokaöccsükkel – anyjuk, Kismarja Ilona fivérének, Benedeknek a fiával –, Kismarjai Lukáccsal kötött örökösödési szerződésben magtalan haláluk esetére a Kismarjaikra hagyták a kereki és ártándi uradalmaikat, összes birtokukat, köztük Kereki, Ártánd, Adám(i), Nagyszántó, Kisszántó, Sas, Szakál, Kiszomlin, Konyár, Bors, Tarcsa, Felapáti és Kőbölkút possessiókat.¹⁴⁸ Egyedül Kerekihez 12 tartozott.¹⁴⁹ Nem vállaltak túl nagy kockázatot, hiszen az Ártándiak öröklése érvényesíthető volt, mert Pálnak is volt fia, Demeter, s Balásznak is, Kelemen.¹⁵⁰ A király meg örömmel járult hozzá, hogy Ártándi Pál „a szent koronával és a királlyal szemben tanúsított hűséges szolgálatait” okán a kezébe vegye anyja familiájának összes jószágát. A Kismarjaiknak viszont a már jó ideje gyermektelen Lukácson kívül senkijük se maradt, még nőágon sem, 1527-ben magvuk szakadt. A kismarjai *fortalitium* és a hozzá tartozó falvak – az 1524-ben az okleve-

141 TUSOR 2017. 268. 344. j., BUNYITAY Vince: *A váradi püspökség története. I–III.* Nagyvárad 1883–1884. III. 197.

142 DL 36 640.

143 PÁLOSFALVI Tamás: *From Nicopolis to Mohács A History of Ottoman-Hungarian Warfare, 1389–1526.* Leiden 2018. 458., 1519. ápr. 19.: DF 278 530.

144 KUBINYI 1994. 280.

145 TUSOR 2017. 371.

146 KUBINYI András: A Jagelló-kori Magyarország történetének vázlata. *Századok* 128. 1994. 2. 288–319. 290–291.

147 DRASKÓCZY 2018. 97.

148 1524: DL 36 616. Átírás: 1524: DL 26 315. Átírás 1574: DL 36 601., Csáky I. 553., HERPAY 320. sz., BUNYITAY Vince: *A váradi püspökség története. I–III.* Nagyvárad 1883–1884. III. 248.; JAKÓ 1943. 38. Kiszomlinban csak részt bírtak: ENGEL: Magyarország a középkor végén.

149 MÓDY 1975. 112.

150 VARGA Gyula: *Egy falu az országban. (Kismarja életrajza a felszabadulásig).* Debrecen 1978. 6–7.

lekben felsorolt Gyapoly, Kerekegyház, Kasza(telek), Vasad egy része, Hencida, Gálhida, Zsadány, Balkány, Csépany, Rábé és Békésben Környe – szintén az Ártándiak kezére vándorolt.¹⁵¹ Balázs ártándi birtokáról egy 36 jobbágy nevét tartalmazó lista is fennmaradt 1518-ból.¹⁵²

ÚT AZ „ORSZÁGBA”

Azt, hogyan vezetett az út az „országba”, korábbi, említett tanulmányomban részleteztem, itt csak a legszükségesebb adatokat említem.¹⁵³ Ártándi Pál megyei követként (pl. 1517-ben,¹⁵⁴ majd 1518-ban a tolnai országgyűlésen)¹⁵⁵ könnyen helyezkedett a köznemesi érdekek képviselőjének szerepkörébe.¹⁵⁶ Bihar erős köznemesi háttérrel rendelkezett, ami kiváló ugródeszkát jelentett a nemesi politizáláshoz.¹⁵⁷ Az 1518-i bácsi országgyűlésen királyi tanácsai ülnökként Ártándi is az elsők között szóba került.¹⁵⁸ 1518-tól folyamatosan *assessor*, az ülnöki tisztet éveken át viselte.¹⁵⁹ A szűkebb tanács négy köznemesi tagja közül ő volt az egyik.¹⁶⁰ Az 1520-as évekre Ártándi Pál a köznemesi párt igen befolyásos hangadójává, országos vezérévé vált, „az nemességnak az színe [...] vót feje”.¹⁶¹ A történetírók, Zay Ferenc és Szerémi György már ekkor Szapolyai János oldalára sorolták. Utóbbi szerint már 1521-ben „titkára volt és kétszeres komája”.¹⁶² Ártándi Balázs Szapolyai János 1522-es törökellenes, havasalföldi hadjáratain is részt vett, a kincstartótól zsoldot is kapott.¹⁶³ Pál fő támasza, Somlyói Bátor István már 1518-ban Szapolyai János szolgálatában volt, 1521–1522-ben alvajda. Bátor a régióban továbbra is befolyással bírt, 1520-ban

151 A király oklevelében Kismarja fortalitium. DL 36 616. Az országbíró későbbi átírt oklevelében castellum. DL 26315.

152 1518: DL 97 664.

153 BÁRÁNY 2024.

154 Arch. 1458–1526. II. 516.

155 Esztári Jánossal és Bajoni Jánossal. Arch. 1458–1526. II. 520.

156 Tolna: SZABÓ Dezső: *A magyar országgyűlések története II. Lajos korában*. Budapest 1909. 133.

157 KUBINYI 1984b. 264. PÁLOSFALVI Tamás: A középkori magyar országgyűlések. In *Rendi országgyűlések a Magyar Királyságban a 18. század elejéig*. Szerk. PELYACH István. Budapest 2020. 9–176. 105.

158 KUBINYI 1984b. 263. 33. j.

159 BÓNIS György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Budapest 1971. 348–349.

160 KUBINYI 1994. 278.

161 KUBINYI 1986. 74. 71. j., KANÁSZ 2020. 225. ZAY: Verancsics 131., ZAY: BITSKEY 30.

162 Szerémi György: Magyarország romlásáról. Erdélyi László fordítását átdolgozta Juhász László. Jegyzeteket írta Székely György. Budapest 1979. 84. (A továbbiakban: SZERÉMI), „et compater Paulus Artandi, qui erat antequam secretarius ejus et bis koma.” *Szerémi György II. Lajos és János királyunk házi káplánja Emlékirata Magyarország romlásáról, 1448–1543*. közli WENZEL Gusztáv. Pest 1857. 93. (Monumenta Hungariae Historiae, Magyar Történelmi Emlékek II/1.) (A továbbiakban: WENZEL, Szerémi) ZAY: Verancsics 139., ZAY: BITSKEY 30. NEUMANN Tibor: *A Korlátkövek. Egy előkelő család története és politikai szereplése a 15–16. században*. Győr 2007. 67. (A Győri Egyházmegye Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások 5.)

163 Politikatörténeti források III/50. sz. 240. C. TÓTH Norbert: Szapolyai János erdélyi vajda 1522. évi havasalföldi hadjáratai: Havasalföld korlátozott függetlenségének biztosítása. *Haditörténelmi Közlemények* 2012. 4. 987–1014. 995–1007.

szabolcsi ispán.¹⁶⁴ Ez ugyanakkor megfért azzal, hogy Pál az udvarhoz közeledett, majd Mária királyné szolgálatába állt.¹⁶⁵ Mi több, a somlyóiakkal való kapcsolat mellett az is megfért, hogy ecsedi Bátori István helytartósága idején a nádor titkára (*secretarius*) legyen, akitől birtokadományban is részesült (Lápaői Óvári László somogyi javaiból).¹⁶⁶ Ártándi Pál hadba is szállt 1521-ben a somlyói Bátoriak hadaival a török ellen.¹⁶⁷ Szerémi is tud „Pál háromszáznagyról.”¹⁶⁸ 1522-ben újra hadba szállt a nádor seregében.¹⁶⁹

Ártándi Pál egyre jelentősebb országos megbízásokat nyert el. 1519-től rendszeresen szerepel mint II. Lajos tanácsosa.¹⁷⁰ A királyi adományok is megtalálják. Ez évben II. Lajos magszakadás folytán eladományozhatóvá vált javakat juttatott Ártándi Pálnak, consiliáriusának (és Derencsényi Miklósnak).¹⁷¹ II. Balázs sem maradt adományok nélkül. 1524-ben telegdi Dánfi Tamás utód nélküli halála után a Békés megyei (Körös-)Szentmiklós és a Bihar megyei Telegd és Szöcsköd (Zekchedy) helységekben lévő részbirtokait Csulai Móré László asztalnokmester és Ártándi Balázs kapta.¹⁷² A birtokrészek nagyobbik fele ugyanakkor az életben maradt Telegdi unokafivérek kezén maradt.¹⁷³ Az adomány megtartása azonban nem volt nehézségtől mentes. Bár 1524 elején be is iktatták őket, Szentmiklós miatt mind Csulai Móré Lászlót, mind Ártándi Balázst 1525-ben perbe hívták.¹⁷⁴ A feltehetően részbirtokos felperes, Mátéi Dánfi István fia, Józsa ítéletet nyert velük szemben. Csulai és Ártándi II. Lajoshoz fordultak. Elképzelhető, hogy pozíciójuknak is köszönhető, hogy a király, figyelmen kívül helyezve a már hozott ítéletet, „kegyesen” megenged-

164 Arch. 1458–1526. I. 88., KUBINYI András: A Szapolyaiak és familiárisaik (szervitoraik). In *Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről*. Szerk. BESSENYEI József – HORVÁTH Zita – TÓTH Péter. Miskolc 2008. 227–265. 246. (Publicationes Universitatis Miskolcincenses. Sectio Philosophica XIII. 3.)

165 KUBINYI 1986. 93., KUBINYI András: Habsburg Mária királyné udvartartása és a politika 1521–1526. In *Habsburg Mária, Mohács özvegye: a királyné és udvara, 1521–1531: Katalógus*. Szerk. RÉTHELYI Orsolya et al. Budapest 2005. 13–23. 18.

166 1523. ápr. 8.: *Politikátörténeti források Bátori István első helytartóságához (1522–1523)*. Közéleteszi C. TÓTH Norbert. Budapest 2010. II/24. sz. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 50.) (A továbbiakban: Politikátörténeti források) 237. C. TÓTH Norbert: *A magyar királyság nádora. A nádori és helytartói intézmény története (1342–1562)*. Budapest 2020. 232.

167 DL 25 633., *A Magyarország és Szerbia közötti összeköttetések oklevéltára 1198–1526*. Szerk. THALLÓCZY Lajos – ÁLDÁSY Antal. Budapest 1907. 463. sz. (Magyarország melléktartományainak oklevéltára 2. Magyar történelmi emlékek. Első osztály: Okmánytárak 33.), FENYVESI László: *Tolna megye középkori történetéhez kapcsolódó oklevelek regesztái 1009–1541. Tanulmányok*. Szekszárd 2000. 1092. sz. (Tolna Megyei Levéltári Füzetek 8.), *Évszázadokon át – Tolna megye történetének olvasókönyve I.* Szerk. K. BALOG János. Szekszárd 1978. 92–93.

168 SZERÉMI 87., „Paulum tricenturionem”: WENZEL Szerémi 98.

169 C. TÓTH Norbert: A Magyar Királyság 1522. évi költségvetése. In *Pénz, posztó, piac. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. WEISZ Boglárka. Budapest 2016. 83–148. 119.

170 DL 32 598., DL 82 640., KUBINYI András: Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idején. *Századok* 1988. 1–2. 147–215. 170.

171 DL 72 178.

172 1524: DL 10 008. fol. 7–9., DL 26 687., CSIFFÁRY Gergely: Csulai Móré László emlékezete. *Agria (Az Egri Múzeum Évkönyve – Annales Musei Agriensis)* 2007. 527–554. 535.

173 DL 10 008. JAKÓ 1943. 358.

174 1525: DL 26 697.

te, hogy új tárgyalást kezdhessenek. Dánfi Józsat idézték a királyi személyes jelenlét elé. Lehetséges, hogy e mögött már Habsburg Mária királyné állhatott. Pál már ekkoriban Máramaros ispánja.¹⁷⁵ A birtok azonban 1526-ban már újfent Dánfiaké lett.¹⁷⁶

1523-ban Mária egymás után vonta be familiájába a prominens köznemesi vezetőket.¹⁷⁷ Ártándi Pál már 1522 július elején a királyné „servitoraként” tűnik fel.¹⁷⁸ 1523 decemberében a királyné bérbe adta neki a máramarosi kamarát.¹⁷⁹ Kamarai hivatali tevékenységének azonban voltak előzményei. Várdai Pál veszprémi püspök és királyi kincstartó – királyi tanács által kirendelt – ellenőre valószínűleg Ártándi Pál volt.¹⁸⁰ 1523-ban Várdai familiárisa volt, majd szebeni kamaraispán lett,¹⁸¹ de ez megfért azzal, hogy a király és a királyné egyik fő bizalmi emberévé lett. 1523-ban ő felügyelte Nagyszebenben a nova moneta verését.¹⁸²

A sókamara ispánjaként Ártándi megkapta öt évre Huszt várát sóbányáival, Róna várkastélyát, a sókamarai mezővárosokat (Huszt, Sziget, Técső, Visk és Hosszúmező). A királyné Pál kezébe tette a poroszlói sókamara és a tiszai szállítás irányítását.¹⁸³ Nemcsak Pálra vonatkozott a királyi kegy, hanem az egész familiára: ha öt éven belül meg találna halni, akkor a bérlet a hátralévő időre testvérére: Balázusra és Pál feleségére és gyermekeire száll.¹⁸⁴ Pál hatalmas vagyonra tett szert. 10 ezer forintnyi tiszta jövedelemre, hozzáteve a bérlő hasznát is, bizonyosan képes volt a máramarosi kamarai szervezet. A kitermelhető tiszta haszon ennél nagyobb lehetett.¹⁸⁵ 1524-től – somlyói Báthori Istvánnal együtt – beregi és máramarosi ispán, valamint a királyné hatalmas munkácsi uradalmában várnagy lett.¹⁸⁶

Pál az udvar szolgálatába lépett, de ez nem azt jelentette, a köznemesi érdekeknek hátat fordított volna. Ő lett 1524-ben az országgyűlésen a nemesség maga választott elnöke.¹⁸⁷ Burgio is gyakorta írt róla, szerinte is Pál és társai a „többinek ve-

175 Arch. 1458–1526. II. 155.

176 KARÁCSONYI János: *Békésvármegye története*. Gyula 1896. II. 205., 536., CSIFFÁRY 2007. 59.

177 KUBINYI András: Országgyűlési küzdelmek Magyarországon 1523–1525-ben. In *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. Szerk.: NEUMANN Tibor – RÁCZ György. Budapest – Piliscsaba 2009. 125–148. 132. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 40., *Analecta mediaevalia* III.)

178 DL 84 645. SZAKÁLY Ferenc: Határmezsgyén. Huszti Barilovics Miklós életútja (1492–1537). *Folia historica* 9. 1981. 7–25. 20. 23. j.

179 Arch. 1458–1526. II. 155. II. Lajos feleségének juttatta a máramarosi kamarát hitbérként. GULYÁS László Szabolcs: *Városfejlődés a középkori Máramarosban*. Kolozsvár 2014. 28. (Erdélyi Tudományos Füzetek 280) KENYERES 2004. 1111–1112.

180 LACZLAVIK György: *Kettős pecsét alatt Várdai Pál esztergomi érsek, királyi helytartó (1483–1549)*. Pécs – Budapest 2014. 25–26.

181 SOÓS Ferenc: A középkori Magyarország gazdasági- és pénzügyigazgatási tisztségviselői. *Numizmatikai Közlöny* 2013–2014. 112–113. 81–124. 105., KUBINYI 1986. 76.

182 LACZLAVIK 2014. 29.

183 DL 32 598., GLÜCK László: A máramarosi só kereskedelmének útvonalai a 16. század közepén. *Történelmi Szemle* 2008. 1. 11–37. 11.

184 DF 218 226., LACZLAVIK 2014. 28–29.

185 DRASKÓCZY 2018. 89., 316.

186 Bereg 266–268. sz.; Arch. 1458–1526. II. 67. ill. Függelék I/67. sz. 506–507.

187 KUBINYI András: A magyar országgyűlések tárgyalási rendje 1445–1526. *Jogtörténeti szemle* 2006. 2. 3–11. 7.

zérei”.¹⁸⁸ Az 1524. évi őszi diétán azonban a nemesség mindenkit gyanúba vett, aki az udvarral kapcsolatban állt.¹⁸⁹ Ártándit összeverték, mivel úgy hitték, a királyné híveként elárulta a nemesi érdekeket.¹⁹⁰ A „megöletéstől csak az urak segélyével szabadult”.¹⁹¹ Az 1525. júliusi hatvani országgyűlésen a nemesek egyik fő szószólója a nemesség előtt újra népszerű Ártándi Pál volt.¹⁹² Része volt abban, hogy leváltották Bátorit, és nádornak kiáltották ki Verbőcit.¹⁹³ Annak ellenére, hogy Verbőcit támogatta, Ártándi az 1525. novemberi kecskeméti gyűlésen már a Kalandos-szövetség vezérszónoka lett.¹⁹⁴ Az 1526. áprilisi, Szent György-napi „fegyveres” országgyűlésen a köznemesség feje ismét ő volt.¹⁹⁵ Része volt Verbőci leváltásában. Még azt is megengedte magának, hogy kikeljen Brodarics kancellár és Burgio nuncius ellen. A nemesi vezérek elmozdulhattak a vajda irányába is. Ez is magyarázhatja, az udvarhű királpárti liga embere, Ártándi hogyan állt Mohács után Szapolyaihoz. Nincs azonban nyoma, hogy 1526 ősze előtt közeledett volna Szapolyaihoz.

BIHARTÓL TÁVOL – SZERTE AZ ORSZÁGBAN

Ártándi karrierje a birtokszerzéseire is hatással volt. 1523-ban II. Lajos vette védelmébe az Ártándi fivéreket, és megparancsolta, hogy a vajda védje meg bihari és más birtokaikat az azokat háborgatókkal szemben.¹⁹⁶ A hatvani országgyűlés után néhány héttel Pál adományt is kapott a királynétól.¹⁹⁷ A Tiszántúlról igen távoli területeken is megtalálható volt, s akár még ülnöki tisztén kívüli hatáskörökben is eljárhat. Az 1510-es évek derekától Pállal egyre többet találkozunk Bihartól távol, Tolnában. 1523-ban egyezsége hoz létre – együtt Verbőcivel, Gyáli Kenderesi Mihállyal és másokkal – a Csák nembéli Dombói/Dombai János és unokafivére Farkas között

188 *Mohács Magyarországa: Báró Burgio pápai követ jelentései*. Ford. BARTONIEK Emma. Budapest 1926. I. sz. 16. *Relationes oratorum pontificiorum. Magyarországi pápai követek jelentései 1524–1526*. Budapest 1884. 163. (Monumenta Vaticana Hungariae historiam regni Hungariae illustrantia. Vatikáni Magyar Okirattár, Series 2, t. 1) (reprint 2001). (a továbbiakban *Relationes oratorum*), KUBINYI 1986. 77. 104. j.

189 KUBINYI András: Politikai vitakultúra a Mohács előtti Magyarországon: Bácsi Ferenc szózata a hatvani országgyűléshez (1525), valamint egy latin verse. In *Studia professoris – professor studio-rum*. 69–196. 186.

190 SZABÓ Dezső: *Küzdelmeink a nemzeti királyságért 1505–1256*. Budapest 1917. 217., KUBINYI 2009. 135. PÁLOSFALVI 2020. 105., 121.

191 *Relationes oratorum* 372–373. SZABÓ Dezső: *A magyar országgyűlések története II. Lajos korában*. Budapest 1909. 104.

192 KUBINYI 1986. 81.

193 ZAY: Verancsics 139., ZAY: BITSKEY 20. KUBINYI 2005. 142–143.

194 Igen sok nemest mozgósított Biharból. KUBINYI András: Az 1525. évi „kalandos szövetség”. In *Ünnepi tanulmányok Sinkovics István 70. születésnapjára*. Szerk. BERTÉNYI Iván. Budapest 1980. 141–153. 141., 147–148.

195 KUBINYI 2005. 190. 113. j. *Relationes oratorum*, 372–373.

196 1523: DL 72 203. Köbölkút possessiót ekkor szerezheték. JAKÓ 1943. 284.

197 Peterdi Gergelynek a koronára háramlott javait. DL 28 497.

Dombó várában Dombó és Nyék várak, valamint tartozékának, Szálkának ügyében¹⁹⁸ Lehetséges, hogy nem egyszerően assessorként dolgozott itt, hanem Verbőcinek tett szívességet, István leánya, Erzsébet ugyanis Dombói János felesége volt. Dombóit magát Ártándiék az 1505-ös és 1518-as országgyűlésekről ismerhették mint Tolna követét.¹⁹⁹ A megállapodás szerint mind a két a várban mind a két Dombói mind-egyikük tart egy-egy várnagyot.²⁰⁰ 1524-ben Verbőci István és Dárói Majos Mihály leányai – miután a király Verbőcinek adományozta Mihály birtokait, egyezséget kötöttek. Verbőci beleegyezett, hogy a Majos-lányoké legyen a vár leánynegyedük fejében, ők pedig abba, hogy Majos más birtokait a személynök bírja.²⁰¹ 1525-ben, követve Ártándi politikai hovatartozását, nem meglepő, hogy immár Verbőcivel szemben találjuk. Dombói Farkas, a Dombóiakkal rokonságban álló Dárói Majos Mihály özvegye, valamint Ártándi Pál együttesen tiltakoztak az ellen, hogy Verbőcít beiktassák Dáró várába.²⁰² Lehetséges, Verbőci arra számíthatott, hogy a Dombói unokafivérek utód nélkül halnak el – így is lett, így építhette befolyását a Dunántúlon. Való igaz, utóbb majd Verbőci Erzsébet halála után a gyámsága alá veszi leányát, Dombói Annát.²⁰³

Itt kerül a képbe egy igen korai magyar nyelvű levél 1515-ből, éppen Tolnából, és éppen Nyék várából, amelyben szerepel Ártándi Pál. A fentiekkel együtt is nehezen értjük, mit kereshetett Ártándi már 1515-ben Tolnában. Írója egy ismeretlen özvegy.²⁰⁴ Felmerült, hogy a szerző a Dombói familia tagja, de az is, hogy Dárói Majos Mihály, baranyai és tolnai alispán özvegyének rokona. A címzettet sem ismerjük, de sokatmondó, hogy közbenjárását kéri az érseknél, Bakócnál. Kéri, viseljen gondot Dáró várának ügyére és Zsákára is. Kéri, járjon el Ártándi Pállal az ábrányi apát dolgáról. (A tolnai, ábrahámi ciszterci apátság.) Farkas öccséről szól, aki Dombói Farkas lehet. Arról szól, hogy őt és a kislányát Ártándi Pál felvitette Budára, azaz kitette őket Dáróból, s mindenestől magának akarja megtartani a várat.²⁰⁵ Ha nem is vagyunk képesek pontosan rekonstruálni a helyzetet, az utolsó mondat sokatmondó. Ártándi már 1515-ben olyan pozícióban van, hogy egy tolnai várat magának tarthat meg, ami ellen a rokonság nem nagyon tud mit tenni, pedig még élnek a család férfitagjai. Elképzelhető, hogy Ártándi zálog útján akart a várban birtokot szerezni, vagy egy kölcsön meg nem fizetése miatt akarta azt lefoglalni. A család nőtagjait pedig kitudta a várból, és Budára vitette. Ártándival szemben már egészen Bakóci (esetleg Frangepán Gergely kalocsai érsekig) kell elmenni segítségért? Ár-

198 DF 249 418., SZAKÁLY Ferenc: *Ami Tolna vármegye középkori okleveleiből megmaradt 1314–1525.* Szekszárd 1998. 73., SZAKÁLY Ferenc: Tolna megye negyven esztendeje a mohácsi csata után [1526–1566]. Szekszárd [1969] 5. (Tanulmányok Tolna megye történetéből 2.)

199 C. TÓTH 2016. 95–97.

200 KOPPÁNY Tibor: A Tolna megyei Dombó vára. In *Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára.* 159–168. 163.

201 DL 72 207., K. NÉMETH András – MÁTÉ Gábor: Vázlat a pusztafalvak tájtörténeti kutatásához a Kapos ment Enyöd példáján. *Történeti Földrajzi Közlemények* 2017. 1. 44–58. 47.

202 DL 82 696.

203 KOPPÁNY 1994. 163.

204 Középkori leveleink, 54–55.

205 FENYVESI 2000. 1046. sz.

tándi rossz szomszéd lenne, sose lenne nyugtuk tőle, ha megszerezne a dárói uradalmat a várral. Feltehető, hogy a levélíró nő Dombai Pál gyermeke, és János és Farkas testvére, s ezért kerülhetnek a képhe a Dombóiak.²⁰⁶

Mindenesetre egy 1576-os bizonyáglevél tanúsága szerint Ártándi Pál és Balázs utóbb valóban Dáró birtokába jutottak, s azon kívül több tolnai és somogyi birtokot is szereztek.²⁰⁷ Azt is tudjuk, Ártándi valóban jelen volt Tolnában. 1524-ben Dalmádon bírt birtokot, s az az ügy, ami miatt szóba kerül, az az, hogy hozzá szöki egy jobbágy, ő pedig nem hajlandó visszaadni.²⁰⁸ Nem is volt kifejezetten jó híre Ártándinak Tolnában. 1526-ban például a szekszárdi konvent előtt helyi nemesek tiltakoztak Dáró vára tartozékainak Ártándi által történő elidegenítése ellen.²⁰⁹ Ennek ellenére a vár még Mohács után is az Ártándiak kezén van.²¹⁰

1526-ban örökösödési szerződést kötöttek Kállói Lőkös Jánossal. A Kállaik vállalták, hogy Külső-Szolnok, Szabolcs, Csanád, Bereg, Ung, Bihar és Gömör megyében fekvő birtokaikat, összesen 27 falut és két mezővárost, Kállóval egyetemben, magszakadásuk esetére az Ártándiakra hagyják. Utóbbiak viszont nem szerződnek csupán 18 birtokukkal, a törzsbirtokaikat nem is érintve.²¹¹

1526-ban érték el birtokaik a Mohács előtti korszakban a legnagyobb kiterjedésüket: itt most a döntő fontosságú, bihari és szabolcsi birtoktömböket sorolom fel: Kereki, Ártánd, Sas, Ádám(i), Kőbölkút és Konyár egészen, Bors, (Fel)Apáti, Baromlak, Érapáti, Értarcsa, Széplak, Mezőpeterd, Boldogfalva és Sámson részben, Konyár, Kőbölkút, Kis-, Nagyszántó, Kiszomlin, Szakál.²¹² Jóságaik Kerekitől Debrecenig, nyugaton Sasig, északon Álmosdig és keleten Kőbölkútig, Pusztapátiig, Tarcsáig, azaz a Sebes-Köröstől egészen Közép-Szolnok határáig terjedtek.

ÖSSZEGZÉS

A szakirodalomban meghonosodott, hogy a köznemesség vezetői a „Szapolyai-párthoz” csatlakozva próbáltak politizálni az 1526-ot megelőző országgyűléseken, és a „nemzeti párt” vezetőit ezért is találjuk meg később János király oldalán. Ez így első látásra igaznak tűnhet az Ártándiakra is, hiszen olyan magasra emelkedtek Szapolyai kormányzatában, hogy riválisnak érezhette őket Gritti kormányzó, így fejük a porba hullott. Mindazonáltal Ártándi – „kinél nagyobb szószóló az ország kö-

206 HEGEDŰS Attila: Ismeretlen asszony levele 1515-ből. *Magyar Nyelv* 1986. 82. 255–256. 256.

207 DL 56 458., BENEDEK Gyula: Iratok Mezőtúr város török kori történetének időszakából 1526–1699. Szolnok 2005. 39. sz. (Documentatio Historica 9.) Átirás. II. Miksa 1576. MÓDY 1975. 128. BOROVSKY Samu: *Csanád vármegye története 1715-ig. II.* Budapest 1897. 260.

208 DL 89 205., SZAKÁLY 1998. 213. sz.

209 DL 82 717., SZAKÁLY Ferenc: *A szekszárdi konvent hiteleshelyi és oklevéladó tevékenysége 1526-ig.* Szekszárd 1968. 9–60. 13. (Tanulmányok Tolna megye történetéből 1.)

210 SZAKÁLY 1969. 21.

211 DL 56 458., BENEDEK 2005. 39. sz.

212 DL 30 289.; JAKÓ 1943. 273–274., 356. Mezőpeterdet és Felapátit 1524 óta részben bírják: ENGEL: Magyarország a középkor végén.

zett nem vót”²¹³ – nem volt Szapolyai „embere”, s nem csupán János vajdának köszönhette karrierjét, hanem már Mohácsot megelőzően is önállóan is politizált. Egy sajátos személyiség volt, talán Ákosházi Sárkány Ambrus mellé állítható. Az ugyan-csak „üzletelő” Pál kincstári jövedelmeket, harmincadokat, sókamarákat bérelt egyre nagyobb arányban, bekapcsolódott az állat-, bor- és gabonakereskedelembé.²¹⁴ Kubinyi András úgy fogalmazott, hogy az Ártándiak is sok szálon függtek a báróktól, s egy más típusú familiaritást képviseltek, s csakúgy, mint a Batthyányak és a Kutasiak, gyakorta változtatták uraikat.²¹⁵ Több vasat is tartottak tűzben: amikor Pál Várdai kincstartó familiárisa és a királyné servitora volt, Balázs fivére Szapolyai debreceni officialisa. A megyei hivatalokból is kivették a részüket, azokkal a nemesekkel lehet egy kategóriába helyezni, akik évekig alispánkodtak.²¹⁶ A pénzügyigazgatásban is egyfajta „szakemberként” is szemlélhetjük.²¹⁷ Mindazonáltal a helyi szintéren nem túlnyomó a birtokgyarapodásuk 1526-ig. A vármegyén belül tekintélyes birtokok lettek ugyan, de például a Bajoniakhoz nem mérhető a vagyonszerzésük.²¹⁸

Ez az esettanulmány segíthet abban, hogy sokrétűbben lássuk a Mohács előtti Magyarország politizáló, országgyűlési nemességét. Milyen háttére volt azoknak a „pártosoknak”, akik közül való volt Ártándi is? Aki, ha kellett, „egy székre állva” intézett szónoklatot a gyűléshez, aki „ingörülte” a „községöt”, és „nem csak szóval de még ijesztésese” is az országnagyokra és akár az udvarra is nyomást gyakorolt.²¹⁹ Nyilván azért is ismertebb az Ártándi fivérek sorsa, mert a nemesség többi országgyűlési szószólójának nem vette a fejét a bakó. Ezért is kerülhettek be irodalmi alkotásokba is.²²⁰

213 ZAY: BITSKEY 14., ZAY: Verancsis 131.

214 KUBINYI 1984a. 13.; KUBINYI 1994.

215 KUBINYI 1986. 77. 104. j.

216 KUBINYI András: A Jagelló-kori értelmiség. In *Az értelmiség Magyarországon a 16.–17. században*. Szerk. ZOMBORI István. Szeged 1988. 7–22. 18. 46. j.

217 KUBINYI András: A nagyszebeni pénzverde 1524-ben. *Numizmatikai Közlöny* 1957–1958. 56–57. 20–24., 21.

218 BÓNIS 1971. 349.

219 ZAY: Verancsis 139., 141., ZAY: BITSKEY 21–22.

220 Eötvös József *Magyarország 1514-ben* című regényében is főszereplő. Móricz Zsigmond csaknem egy évszázaddal későbbre, Bethlen Gábor korába helyezze őt *Erdélye* második részében. BARTA Gábor: Konszolidációs kísérlet Magyarországon a mohácsi csatavesztés után (Szapolyai János király kormányzása 1526 november – 1527 augusztus). *Századok* 1977. 635–681. 645., 666.